PÉLDAKÉPEK

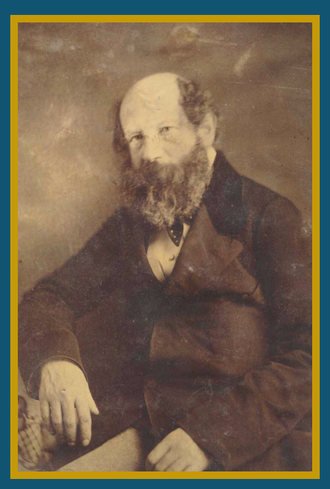
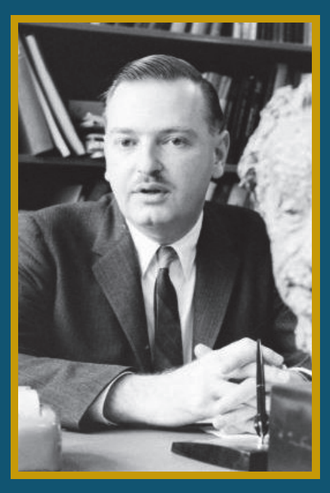

Kire lehet ma felnézni? Kire érdemes? Nem szükséges a távoli múltba tekintenünk ahhoz, hogy olyan nőket és férfiakat találjunk Magyarország történelmében, akik munkásságukkal és sokszor egész életükkel követendő példaként szolgálhatnak számunkra.

Megtalálni köztük az informatika úttörőjét, kereskedőket, vállalkozókat, pénzügyi és – mai értelemben vett – logisztikai szakembert is, vagy éppen olyan világutazót, aki a modernkori turizmus kialakulása előtt járta be és tanulmányozta a Közel-Keletet. Sokan közülük egész szakmájukat megreformálták, sőt olyan is akad, aki mindemellett az 1848–1949-es szabadságharcból is tevékenyen kivette a részét, vagy éppen a nők és a kisebbségek felsőfokú tanulási lehetőségeit mozdította elő.

Példaképekre mindannyiunknak szüksége van, ez a tíz kivételes, zsidó származású magyar pedig azt mutatja meg nekünk, hogy bármilyen irányba is induljunk el az életben, kitartással és emberséggel egyáltalán nem lehetetlen feladat maradandót alkotni.

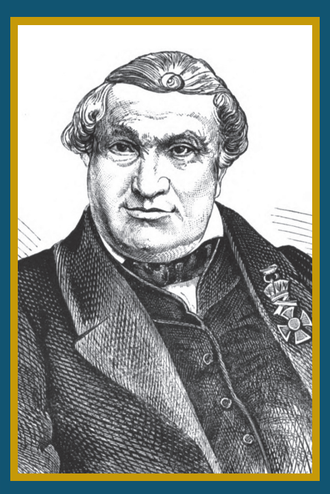
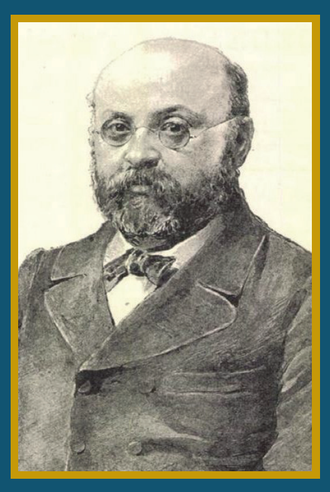
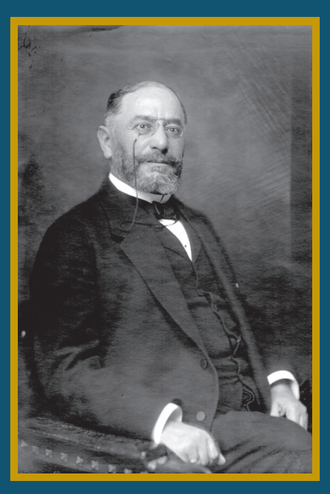

SZÖVEG: FARKAS ZSÓFIA | GRAFIKA: VÁRADI ZSOLT

DÁN KLÁRA (1911–1963)

A világ első programozóinak egyike. A Princetoni Egyetem statisztikai számítási csoportjának vezetője. A digitális számítógép elvi alapjainak lefektetésével világhírűvé vált Neumann János felesége. Férje és Julian Bigelow által a Los Alamos-i tudományos laboratóriumban fejlesztett MANIAC és ENIAC számítógépek programozója, részt vett ezek vezérlőberendezéseinek a tervezésében is.

Budapesten született 1911. augusztus 18-án gazdag zsidó családban, Dán (Diamant) Károly (1878–1939) és Stadler Kamilla (1888–1984) gyermekeként. Szülei 1907-ben házasodtak össze. Édesapja az Osztrák–Magyar Monarchia tisztjeként szolgált az első világháborúban, melyet követően a család a Tanácsköztársaság elől Bécsbe költözött. A proletárdiktatúra bukása után visszaköltöztek Budapestre. A család nagy jólétben élt, gyakran tartottak összejöveteleket. Dán Klára kiváló sportolóként tizennégy éves korában országos műkorcsolyabajnok lett.

Dán Klára szülei, házasságkötésükkor

Stadler Kamilla és két lánya Klára és Erzsébet (1908–1998)

Dán Klára húszéves korában és 1960-ban

A budapesti Veres Pálné Gimnáziumban érettségizett 1929-ben. 1931-ben összeházasodott Engel Ferenccel, akitől néhány évvel később elvált, majd 1936-ban hozzáment Rapoch Andorhoz (Rapoch ekkor a Magyar Általános Hitelbank igazgatója volt, majd 1948-ban Svájcba emigrált).

Érettségi tablóképe (Dán Klára az alsó sorban balról a negyedik)

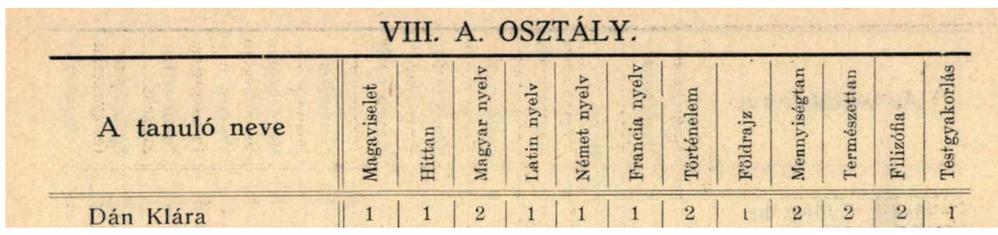

VIII. A. OSZTÁLY.

A tanuló neve	Magaviselet	Hittan	Magyar nyelv	Latin nyelv	Német nyelv	Francia nyelv	Történelem	Földrajz	Mennyiségtan	Természettan	Filozófia	Testgyakorlás
Dán Klára	1	1	2	1	1	1	2	1	2	2	2	1

Érettségi eredményei

1937-ben megismerkedett a Budapestre hazalátogató Neumann Jánossal, aki 1930 óta az Egyesült Államokban élt és dolgozott. 1938-ban összeházasodtak, majd Dán Klára követte férjét az Egyesült Államokba.

Dán Klára és férje, Neumann János, a jobb oldali képen amerikai otthonukban Inverz nevű kutyájukkal

Amikor 1938-ban Dán Klára emigrált, jó érzékkel az egész családja vele tartott. Testvére és annak férje (Dég Imre, apósa híres szőrmecégének egyik igazgatója) Angliába ment, szülei pedig az Egyesült Államokba. A zsidótörvények hatásától való közvetlen megmenekülés, úgy tűnik, nem hozott békét Dán Károly számára, mert az emigráció után egy évvel, mindössze 61 évesen öngyilkos lett.

Dán Klára a következő 20 évben saját – példátlanul sikeres – karriert futott be. A világ első programozóinak egyikeként 1943-ban a statisztikai számítási csoport vezetője lett a Princetoni Egyetemen. Ő volt a Neumann János és Julian Bigelow által a Los Alamos-i tudományos laboratóriumban fejlesztett MANIAC nevű számítógép programozója. Az ENIAC-nak egyik első programozójaként részt vett a számítógép vezérlőberendezéseinek tervezésében is. Ő írta az előszót Neumann János – a Silliman-előadások keretében napvilágot látott – posztumusz művéhez, amelynek szerkesztett változatát később a Yale University Press *The Computer and the Brain* címmel jelentette meg (magyarul először *A számológép és az agy* címmel, Szalai Sándor fordításában a Gondolat Kiadó adta ki 1964-ben).

Neumann János 1957-ben, hosszú betegség után halt meg. Dán Klára 1958-ban ismét férjhez ment, negyedik férjével, Carl Eckart fizikussal, az UCLA professzorával San Diego La Jolla kerületébe költözött. Dán Klára 1963. november 10-én lakásukból elindult a tengerpartra, és ismeretlen körülmények között az óceánba fulladt. A San Diegó-i halottkémi hivatal halálát öngyilkosságnak nyilvánította.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Ujság, 1942. augusztus 6.

Neumann János: *A számológép és az agy.* Az előszót Dán Klára írta. Gondolat, 1964.

Neumann emlékszám. *Természet Világa,* 2003. III. Különszám

Kovács Győző: *100 éve született Neumann János* (Technikatörténeti monográfiák 1. Országos Műszaki Múzeum, Budapest, 2003)

01_dan_klara.indd 1 2021. 11. 29. 21:26:51

GOLDZIHER IGNÁC (1850–1921)

A legnagyobb magyar orientalista, egyetemi tanár, a magyar és számos külföldi tudományos akadémia tagja, a modern iszlámkutatás egyik megteremtője.

A fiatal tudós

A skóciai, aberdeeni egyetemi díszdoktorrá választásakor

A család ősei a 18. században Hamburgból jöttek Magyarországra. Apja, Goldziher Adolf bőrkereskedő volt Székesfehérváron, anyja Berger Katalin. Ignác fiuk, aki már ötévesen könyveket olvasott, középiskolai tanulmányait magántanulóként a székesfehérvári ciszterciták nál kezdte, majd a budapesti református gimnáziumban érettségizett. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, mentora, Vámbéry Ármin (lásd a keretes részben) támogatásával már tizenhat évesen török és fárszi nyelvet tanult a budapesti egyetem bölcsészkarán, az arabot szinte autodidaktaként sajátította el, majd orosz és szanszkrit nyelven is megtanult.

Vámbéry Ármin (Vamberger Hermann)
1832–1913

Közép-ázsiai utazó, világhírű orientalista, egyetemi tanár, a török filológia kiváló szaktekintélye, az MTA tagja.

Szegény zsidó családból származott. Apja már születése után néhány hónappal meghalt, mostohaapja pedig, miután felnőttek, testvéreivel együtt elküldte őket a szülői háztól, hogy maguk keressék kenyerüket. Nagy szegénységben végezte el felsőbb iskoláit Pozsonyban és Pesten, közben mint házitanító tartotta fenn magát. Bámulatos nyelvtehetsége révén elsajátított több európai és számos keleti nyelvet, elsősorban a törököt. 1857-ben báró Eötvös József segítsége lehetővé tette, hogy Konstantinápolyba utazzék, ahol négyéves tartózkodása alatt nyelvtanítással foglalkozott, s közben megismerte a keleti élet sajátosságait és szokásait. Ez idő alatt tudományos folyóiratainkban számos tanulmányt tett közzé török források alapján a török–magyar történelmi vonatkozásokról. 1861 őszén visszatért Pestre azzal a szándékkal, hogy felkutatja a magyarok őshazáját. Az Magyar Tudományos Akadémia anyagi támogatásával 1861 őszén útnak is indult. A rendkívül veszélyes útról 1864 májusában érkezett vissza Pestre. Utazását leírásban örökítette meg. Nagy jelentőségű, úttörő eredményeket ért el Közép-Ázsia föld- és néprajza, valamint – elsősorban – a török filológia területén. 1865-től a Budapesti Tudományegyetemen a keleti nyelvek tanára volt, itt tanított nyugalomba vonulásáig, 1904-ig, és itt alapította meg a világ első turkológiai tanszékét.

Vámbéry Ármin 1913-ban bekövetkezett halála után Goldziher Ignácot kérték fel az emlékbeszéd megtartására a Magyar Tudományos Akadémián. A méltó tanítvány így fejezte be beszédét:

„Hisz ő [Goldziher Ignác] volt sorrend szerint a legelső deák, ki, midőn a mester egyetemünkön letelepedett, hozzá hallgatóul iratkozott. Tőle nyertem legelső nevelésemet arra a tudomány-szakra, melynek azóta életemet szenteltem; ő bocsátott el tudományos utamra; ő vezetett be a tudomány ez avatott csarnokába is, melyben emlékezete hervadhatatlanul fog fennmaradni.”

Az egyetemet Goldziher Ignác később állami ösztöndíjjal Berlinben és Lipcsében végezte, ezután Leidenben és Bécsben keleti kéziratokat tanulmányozott. Huszonhárom évesen Szíriában, Palesztinában és Egyiptomban folytatott kutatásokat, néhány hónapig az iszlám egyik legfontosabb tudományos központjának számító kairói Al-Azhar mecsetben is tanult. Fiatal kora ellenére már ekkor a legnagyobb tudományos tekintélyek között emlegették, a világon minden orientalista ismerte nevét, de tanulmányútjairól hazatérve zsidó származása miatt nem kapta meg az egyetemi katedrát. A világhírű tudós hivatalnoki munkára kényszerült, 1876-tól harminc éven át a pesti izraelita hitközségnél volt titkár.

Szülőháza Székesfehérváron...

és a rajta elhelyezett emléktábla

A ifjú Goldziher Ignác bár micvá képe

02_goldziher_ignac.indd 1 2021. 11. 30. 21:05:08

GOLDZIHER IGNÁC (1850–1921)

1878-ban feleségül vette dr. Mittler Miksa (1880–1900) aradszentmártoni orvos lányát, Laurát (1856–1925), aki igazi családi hátteret teremtett elmélyült tudományos munkája számára, és férje halála után emléke ápolásának szentelte életét. Két gyermekük született: az idősebbik, Miksa Adolf (1880–1900) korai halála súlyosan megviselte szüleit. A fiatalabbik, Károly (1881–1955) apját követte a tudósi pályán, nagyhírű matematikus lett, a műegyetem magántanára, főleg matematikai statisztikával, a matematika pedagógiájával és biztosítási matematikával foglalkozott, az alkalmazott matematika egyik magyarországi úttörője volt.

Goldziher Károly, édesanyja és apja, Ignác

A házaspár Goldziher Ignác halála előtt

Goldziher Ignác 1871-ben felkutatta a leideni, 1872-ben a bécsi könyvtár arab kéziratait, 1873–1874-ben ösztöndíjjal Szíriában, Palesztinában, Egyiptomban kutatott. Az egyik leghíresebb kairói mecset teológiai főiskoláján tanulta a muszlim vallásjogot sejkektől.

1892-ben a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja lett, 1910-ben a nyelv- és irodalomtörténeti osztály elnöke, e tisztségről 1919-ben az ellene irányuló antiszemita támadások miatt majd lemond. Az orientalisták 1889-es stockholmi nagygyűlésén nagy aranyéremmel tüntették ki, 1894-ben a Budapesti Tudományegyetem sémi filológiai tanszékének rendes tanára lett. Tiszteletbeli tagja volt a berlini, a göttingeni, a szentpétervári, az amszterdami, a koppenhágai akadémiának, számos egyetem avatta díszdoktorává. A külföldi oktatási intézmények által neki felkínált katedrákat mindig szerényen elhárította, mert a Budapesti Tudományegyetemen szeretett volna tanítani. Naplóját, amelyet 1890-től kezdve 1919-ig németül vezetett, 1985-ben adták ki először magyar nyelven, s csaknem száz évet kellett várni, míg *Előadások az iszlámról* című könyve 2008-ban újra megjelenhetett magyarul.

A 20. század fordulójának talán a legismertebb magyar tudósa nem lipótvárosi bérpalotában vagy budai villában, hanem a pesti zsidónegyed egy szűk mellékutcájában, a Holló utca 4. szám alatti bérház első emeletén élt és alkotott. Vallását tartó zsidóként az arab világban annyira tisztelték, hogy Kairó legrégebbi mecsetében, az Al-Azharban, „kis sejknek” szólították. Síremléke, amelyben rajta kívül felesége és két gyermeke nyugszik, a Kozma utcai zsidó temetőben található.

A Holló utca 4. számú ház 1835-ben épült Hild József tervei alapján, majd 1869-ben átépítették. Eredetileg zsidó árvaház volt.

A Holló utca épület ma, falán az emléktáblával

Az emléktábla szövege:

„Éjt napot itt munkált, kutatott a nagy bölcse Keletnek,
Itt értek csöndben lángesze nagy művei.
S míg neve tündöklőn, hódítva bejárta a földet,
Őmaga holtig hűn megmaradott e rögön.”

A Goldziher család síremléke

FELHASZNÁLT IRODALOM

Cseh Viktor: Az iszlám világhírű tudósa a Holló utca 4-ből. *Zsido.com,* 2021. március 11.
Bodor Béla: Az iszlám, ahogyan már sohasem fogjuk megismerni • Goldziher Ignác: Előadások az iszlámról. *Élet és Irodalom, 2009/11. sz.*
Simon Róbert: Megjegyzések Goldziher Ignác: Az iszlám kiadásához, avagy quis custodiet custodes . *Történelmi Szemle, 1981/3. sz.*
Dr. Heller Bernát: Goldziher Ignác emlékezete. *Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve, 1932.*
Sándor Anna: Goldziher levelei az oktatásról. Megjelent: Scheiber Sándor (szerk.): *Évkönyv, 1981–1982.* Magyar Izraeliták Országos Képviselete, Budapest, 1982.
Goldziher Ignác. Megjelent: Kempelen Béla: *Magyarországi zsidó és zsidó eredetű családok, 1.* Budapest, 1937.
Czeglédy Károly: A legnagyobb magyar iszlamológus. Emlékezés Goldziher Ignácra. *Világosság,* 1971/12. sz.

02_goldziher_ignac.indd 2 2021. 11. 30. 21:05:10

HOLLÄNDER LEÓ (1806–1887)

A Sáros megyei zsidóság egyik vezetőjeként aktív szerepet vállalt a zsidók polgári egyenjogúsításáért folytatott küzdelemben. Az 1848-as szabadságharc kitörésekor önkéntesként Kossuth Lajos egyik főhadbiztosa lett, később Eötvös József meghívására szerepet vállalt az 1868–1869-es első zsidó kongresszuson is, amelynek korelnöke volt. Nagy szerepet játszott az első eperjesi zsinagóga építésében és az Országos Rabbiképző Intézet létrehozásában; életét a zsidó emancipációnak és művelődésnek szentelte.

Holländer Leó 1869-ben készült fényképe

1806. április 11-én született Sáros megyében, Eperjesen (ma: Prešov, Szlovákia harmadik legnépesebb települése). Apja, Holländer Márk gazdag, nagy tekintélyű kereskedő volt, akit 1790-ben a megyei hitközség vezetőjének választottak. A dúsgazdag, nagyműveltségű és az udvarnál is befolyásos hitközségi elnök a kor legtekintélyesebb személyének számított a zsidó vallású lakosok között. Amikor a zempléni zsidóságot eltiltották a hegyaljai borkereskedelemtől, Holländer Márk érte el az illetékes hatóságoknál a súlyos tilalom visszavonását. A megyei zsidó hitközség főnöki székében 1834-ben fia, Holländer Leó követte, akinek megfelelő neveltetésével sokat foglalkozott Holländer Márk: fia számára külföldről is hozott kitűnő tanítókat.

Leó taníttatása elsősorban a héber nyelvtan, később a talmud megismerésére irányult. Ez is az oka, hogy Holländer Leó egész életében nagy érdeklődést mutatott a zsidó irodalom és a talmud tanulmányozása iránt. Vallási tanulmányai mellett iskoláit az eperjesi kollégiumban kezdte, mely már abban az időben is a legkiválóbb iskolák egyike volt. A kollégium diáktársai közül Pulszky Ferenccel és Kossuth Lajossal kötött barátságot. Kitűnő tanulóként jogi tanulmányokat folytatott. Bár nagy tehetséget mutatott a jog terén, zsidóként nem érvényesülhetett ezen a pályán, mert az ügyvédséghez külön császári pátens (uralkodói rendelet) kellett. Ezért kényszerből a kereskedelmi pályát választotta, holott érdeklődése, klasszikus műveltsége nem erre predesztinálta volna.

Holländer Leó azonban rövid idő elteltével fiának adta át üzletét, ő maga pedig a tudományoknak, a műveltség terjesztésének és a zsidó emancipáció szolgálatának szentelte életét. A vidéki hitközségek felvirágoztatásán fáradozott, részt vett az eperjesi zsidóság hitbéli, oktatásügyi, közjóléti stb. intézményeinek létrehozásában. Pulszky Ferenccel együtt nyugat-európai útra indult. Holländer itt tanulmányozta az európai zsidóság helyzetét, és ismételten kifejtette elképzelését a magyar zsidóság polgárosodásának, asszimilációjának útjáról. Rómában az ország zsidóságának jogegyenlősége érdekében a pápa közbenjárását kérte a császárnál.

Különös előszeretettel foglalkozott a numizmatikával, gazdag pénz- és éremgyűjteményét, mely tetemes értéket képviselt, gyakran meglátogatták és csodálták a szakemberek. Ez irányú tanulmányai az Archeológiái Értesítőben jelentek meg.

1825-ben feleségül vette a gazdag krakkói bankár, Grünbaum József lányát. Két fiúgyermekük született, Gyula és Ede.

Közhasznú tevékenysége már az 1830-as években kezdődött, amikor atyját, aki Sáros megye összes izraelita községeinek elöljárója volt, segítette feladatainak ellátásában. A Holländer Leót életét méltató nekrológ szerint:

> *„…ekkor először érintkezett hitsorsosainak alsóbb rétegével és céltudatos buzgalommal oda irányította egész törekvését, hogy hitsorsosait lassanként polgárosodás és míveltség iránt fogékonyabbakká tegye, hogy szellemi elposványosodásukból kiragadja és a hazaszeretet csiráit ültesse beléjük.”*

1839-ben tagja, 1848-ban elnöke lett a magyar izraeliták érdekeinek képviseletére alakított választmánynak, amely az Országgyűléstől a zsidók egyenjogúsítását kérte.

Elkötelezettségét mutatta, hogy 1840-ben a pozsonyi országgyűlésnél kérvényt nyújtott be a zsidók egyenjogosítása érdekében a magyarországi zsidók által delegált küldöttség vezetőjeként. Bár ez a küldetés nem végződött a várt sikerrel, de több, a zsidókra addig nehezedő jogi megszorítás megszűnt, adófizetési enyhítéseket értek el. Ugyanakkor nyilvánvaló volt számára, hogy reformok útján a zsidóság nem képes elérni helyzetének érdemi javulását: tettekre van szükség.

Ő és családja lelkesen csatlakozott az 1848–1849-es szabadságharc felkelőihez. Úgy vélte, a szabadságharc győzelme a zsidók számára is megteremti az egyenjogúsítás lehetőségét. Két fia honvédként szolgált Kossuth alatt, ő maga pedig – az egyik aradi vértanú, Dessewffy Arisztid tábornok főintendánsaként – őrnagyi rangban a komáromi vár ellátási biztosa volt, majd Kossuth a hadsereg főhadbiztosának nevezte ki. A forradalom első napjaitól – a vele mindenben együttműködő Schiller Salamon rabbival – felkereste a vidéki egyházközségeket, méltatta a forradalmat, s mindketten toborozták a zsidó embereket a felkelők közé. A szabadságharc végén – Gyula fiával, aki főhadnagyként küzdött – a komáromi erőd védelmében vettek részt, majd a kapituláció feltételeinek értelmében szabadon hazatérhettek. Ede fia azonban századosi rangban az aradi vértanú Dessewfy Arisztid tábornok szárnysegédjeként szolgált, ezért a szabadságharc bukása után a rendőrség üldözte, hosszú ideig bujdosni kényszerült.

03_hollander_leo.indd 1 2021. 11. 29. 21:29:16

HOLLÄNDER LEÓ (1806–1887)

A szabadságharc bukása után egy időre Holländer Leó is visszavonult a közélettől. A megtorlás éveinek elteltével azonban újra foglalkozni kezdett a zsidóság kérdéseivel. Eötvös József meghívására jelentős szerepet játszott az 1868–1969 fordulóján megtartott zsidókongresszuson, annak korelnöke volt, és közreműködött a kongresszusi döntések kialakításában és az országos szervezet megalakulásában. Egyúttal ellátta községkerületi elnöki tisztségét is, e minőségében sokat tett a zsidó hitvédelem területén. Az 1877-ben alakult Országos Rabbiképző Intézet létrehozásának egyik tevékeny résztvevője és az intézet tanácsának tagja volt.

Holländer Leó a későbbiekben is lankadatlan odaadással folytatta munkásságát, az 1860-as évektől Austerlitz Mayer rabbi segítségével. Hozzájárult az egyházközség intézményeinek gyarapodásához és kiépüléséhez, kezdeményezte az első eperjesi zsinagóga építését (1847–1849), amelyet 3500 arannyal segített.

Az 1887-ben leégett eperjesi neológ zsinagóga

1887 tavaszán, már nagybetegen is közéleti feladatainak ellátását tartotta a legfontosabbnak. Nekrológírója, Austerlitz Mayer rabbi, így emlékszik utolsó napjaira:

> *„…utolsó pillanatáig községének szentelte atyai gondoskodását; annál súlyosabban érezte, midőn betegágyán, melyről többé föl nem kelt, hírét vette az iszonyú katasztrófának, mely május 6-án szülővárosát és községét érte. A községi zsinagóga elpusztulása és a fölépítésére szükséges összegek megszerzése annyira foglalkoztatták utolsó napjaiban, hogy az illető tanácskozásokat a betegszobájában kellett tartani.”*

Holländer Leó 1887. június 5-én halt meg. A Holländer család tevékenységének eredményeit ma is őrzi és tiszteli Eperjes városa. Holländer Leó személyéről mint a szabadságharc őrnagyáról Jókai Mór *A mi lengyelünk* című – élete végén, mintegy búcsújaként megírt – regényében emlékezik meg.

A volt Holländer-ház (Fő utca/Hlavná ulica 61.) barokk épület, amelyet 1789-ben vásárolt meg s alakított át családi használatra Holländer Márk, és ő állíttatta fel – hálából a megszerzett polgárjogért – a főtéren a barokk Neptun-díszkutat.

A Neptun-kút Eperjesen

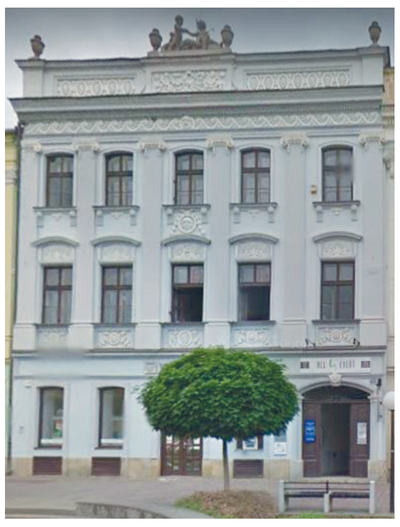

A Holländer-ház Eperjes központjában

A Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár őrzi azt a két talbotípiát, amelyek Holländer Leóról és feleségéről készültek. Leó képe élete végén készült, feleségéé nem sokkal 1870-ben bekövetkezett halála előtt.

Holländer Leó és felesége, Grünbaum Henriette

FELHASZNÁLT IRODALOM

Emléklap egy elhunyt ravatalára. *Egyenlőség,* 1887. június 5.

Austerlitz Mayer: Holländer Leó. *Magyar Zsidó Szemle,* 1887/7. sz.

Holländer Leó életrajza. Megjelent: Zeman László: *Gymnasiologia. Az eperjesi Kollégium és áthagyományozódásai.* Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely, 2003.

Jókai Mór: A mi lengyelünk (részlet). *Budapesti Napló,* 1902. április 5.

Járy Péter: A „hűség fénylő csillaga”. *Új Élet,* 1985. április 1.

03_hollander_leo.indd 2

2021. 11. 29. 21:29:18

KEMÉNY JÁNOS (1926–1992)

Világhírű magyar–amerikai matematikus, Albert Einstein tanársegéde, a BASIC programnyelv egyik megalkotója, az időosztásos számítógép megteremtője, a Dartmouth Egyetem rektora.

Édesapja, Kemény Tibor magkereskedéssel foglalkozott, édesanyja Fried Lucia. Budapest belvárosában laktak. Kemény János a híres Rátz-féle elemibe járt (csakúgy, mint Neumann János), ezután a Berzsenyi Dániel Gimnáziumba iratkozott be.

A Berzsenyi Dániel Gimnázium diákja 1939-ben

1938-ban az Anschlussról, Ausztria német megszállásáról édesapja kijelentette: „Ez a vég kezdete”. Jó üzleti kapcsolatait kihasználva Amerikába utazott, hogy ottani megélhetését megalapozza – a család 1940 januárjában követte őt. Magyarországon maradt rokonai, nagyapja, nagynénje és nagybátyja a holokauszt áldozatai lettek. Kemény New Yorkban a George Washington High Schoolban tanult (ide járt Henry Kissinger, egykori külügyminiszter is). A Princetoni Egyetemen három év alatt végezte el a matematika és filozófia szakot, 1945-ben pedig megkapta az amerikai állampolgárságot.

A világháború idején behívták katonának. A 19 éves fiatalember a katonai szolgálatot Los Alamosban töltötte, a Manhattan Terv Elméleti Fizikai Osztályán dolgozott, a nála nem sokkal idősebb Richard Feynman (1918–1988, Nobel-díjas amerikai elméleti fizikus) irányítása alatt. Elektromos kalkulátorokkal kellett bonyolult számításokat elvégeznie, innen származtatható rendkívüli érzékenysége és érdeklődése a számítógépek nyújtotta lehetőségek iránt. Kemény Jánost méltató cikkében a Yankee folyóirat 1980. márciusi száma ezt írta: *„John Kemeny Los Alamosban találkozott Szilárd Leóval, Wigner Jenővel, Neumann Jánossal, Teller Edével; ők mind Budapest ugyanazon kerületéből jöttek. Nem csoda, hogy a Los Alamosban dolgozó tudósok hangoztatták azt a »vélekedést«, hogy ezer esztendővel ezelőtt egy Marsról érkező űrhajónak kényszerleszállást kellett végeznie Közép-Európában.”*

A „marslakók” elnevezés olyan neves magyar tudósok (többnyire – de nem kizárólag – fizikusok és matematikusok) csoportjára vonatkozik, akik a 20. század folyamán az Egyesült Államokba emigráltak. Szilárd Leó használta ezt a kifejezést, amikor viccesen azt állította, hogy Magyarországon a Marsról érkező idegenek élnek. Szilárd arra a kérdésre válaszolt, hogy miért nincs bizonyíték a földöntúli intelligens életre annak ellenére, hogy ennek nagy a valószínűsége, így válaszolt: *„Már itt vannak közöttünk, csak magyarnak mondják magukat.”* Elsősorban Erdős Pál, Halmos Pál, Kármán Tódor, Kemény János, Neumann János, Pólya György, Szilárd Leó, Teller Ede és Wigner Jenő tartoznak ehhez a csoporthoz. Amikor e csoportról kérdezték Teller Edét – aki különösen büszke volt angol monogramjára (E.T.) –, ő aggódást színlelve mondta: *„Kármán Tódornak járhatott el a szája.”*

Kemény János 1950-ben feleségül vette Jean Alexandert, aki maga is a filozófia és a matematika professzora volt, két gyermekük született, Jennifer és Robert.

Lányával, Jenniferrel munka közben

Feleségével, Jeannel nyugdíjba vonulásuk után

Kemény János szenvedélyesen hitte, hogy a matematika ismerete mindenkinek jár. Úttörője volt az elektronikus levelezésnek (e-mail), két központi számítógép összekötésével családi használatra hozott létre hálózatot, hogy így tartson kapcsolatot a tőle 200 kilométerre lévő egyetemen dolgozó feleségével.

Neumann János kétségkívül nagy hatást gyakorolt Kemény János matematikai érdeklődésére, később is dolgoztak együtt. Amikor 1947-ben leszerelt, visszatérhetett Princetonba, majd 1949-ben doktorált logikából. 1948-ban Robert Oppenheimer, az Institute for Advanced Studies igazgatója tanársegéddé nevezte ki Albert Einstein mellé. Einstein és Kemény az egyesített térelméletet kutatták. 1949 és 1951 között Kemény János Princetonban a Haditengerészeti Kutatóintézetben, majd 1951 és 1953 között a filozófiai tanszéken dolgozott. Elsősorban a logika, a valószínűségszámítás, a játékelmélet közgazdasági alkalmazása iránt érdeklődött. A Markov-láncok területén alkotott maradandót.

A Dartmouth College rektora

Albert Einstein ajánlására 1953-ban a Dartmouth Egyetem a 27 éves Kemény Jánost hívta meg matematikaprofesszornak. (Ezt a patinás New England-i egyetemet 1759-ben alapították, s tagja az Ivy League-nek, amely Észak-Amerika nyolc legszívonalasabb egyetemeit foglalja magában.) 1955-ben ő lett a Matematikai Intézet vezetője. Az általa végrehajtott átszervezéssel az intézetben 30 évre csökkent az átlagos életkor.

04_kemeny_janos.indd 1 2021. 11. 29. 21:48:24

KEMÉNY JÁNOS (1926–1992)

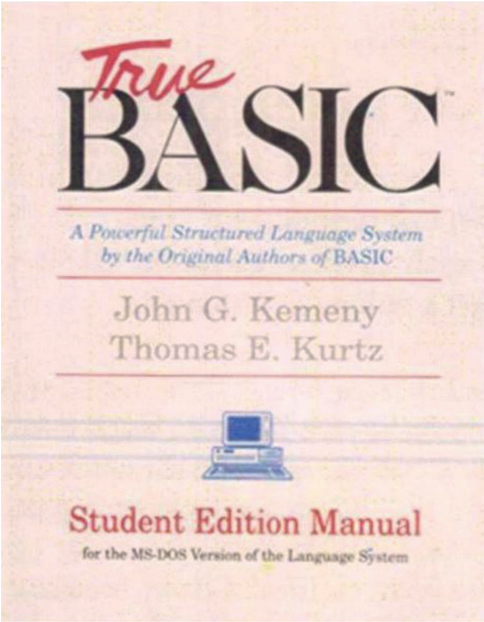

Az első BASIC-programnyelvleírás (Kemény és Thomas Kurtz)

Munkatársával, Thomas Kurtzcel 1987-ben

A hatvanas évek elején azon kezdtek gondolkozni, hogyan használhatnának egyszerre többen egy számítógépet, s megfogalmazódott az időosztásos számítógép gondolata: mindegyik felhasználó saját terminálján saját programjával foglalkozik, a központi számítógép pedig beosztja saját processzorának működési idejét, így az minden másodpercet kihasználva végül is mindenkit ellát. Az időosztásos rendszer bevezetéséért később Kemény elnyerte az IBM első Louis Robinson-díját. 1964. május 1-én hajnali négy órakor futott le először a Kemény János és Tom Kurtz által kifejlesztett BASIC-program (Beginners' All-purpose Symbolic Instruction Code).

Autójának rendszáma is BASIC volt

Az 1960-as évek végén a már világhírű Kemény Jánost kérték fel, hogy legyen a Dartmouth Egyetem rektora. Rektorsága idején Kemény elérte, hogy Amerika őslakói, az indiánok 200 év után valóban beiratkozhassanak a nagymúltú, de konzervatívan arisztokratikus egyetemre, és – nagy ellenszélben – azt is elérte, hogy színesbőrűek és nők szintén az egyetem hallgatói lehessenek. Rektori tevékenységét történelmi fordulatnak ítélik ma is New Englandben.

Kemény János 19 egyetem díszdoktora, a National Science Foundation (Nemzeti Tudományos Alap) tanácsadója és az amerikai matematikatanítási bizottság elnöke volt. Elnyerte a New York-i Akadémia díját, az Amerikai Művészeti és Tudományos Akadémia a tagjává választotta. 1979. április 11-én Carter elnök megbízásából lett annak a bizottságnak az elnöke, amelyet egy pennsylvaniai atomerőműben történt jelentéktelen üzemzavar kivizsgálására hoztak létre. A bizottság munkájáról készült Kemény-jelentés országos visszhangot váltott ki, Kemény egycsapásra az Egyesült Államok egyik legismertebb és legmegbecsültebb polgára lett.

1992 karácsonyának másnapján New Hampshire-ben lévő lakásán halt meg szívrohamban. 1940-es emigrálása óta Kemény János családjával csak egyszer, 1964-ben tett egy rövid látogatást Budapesten. A pesti lapok csupán néhány sorban említették halálhírét. Utolsó magyarországi lakóhelyén, a Bajcsy Zsilinszky út 36. számú házon emléktáblát állítottak halálának ötödik évfordulóján.

Emléktáblája Budapesten, a Bajcsy-Zsilinszky út 38. számú ház falán

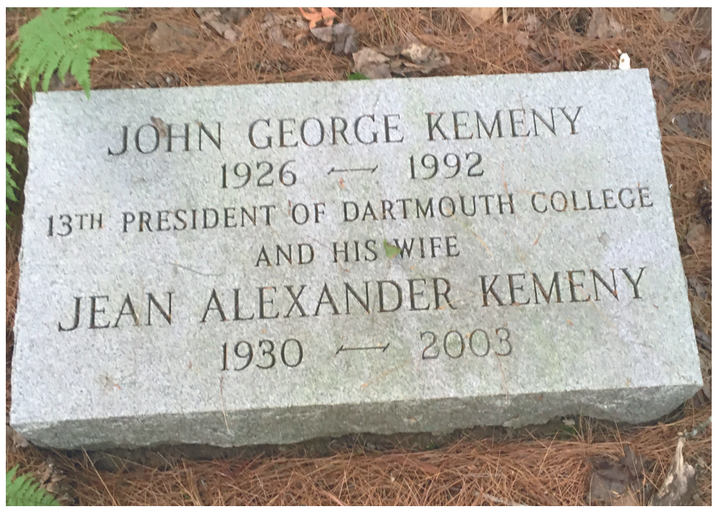

Kemény János és Jean Alexander Kemény sírja a Dartmouth College sírkertjében

FELHASZNÁLT IRODALOM

Marx György: Kemény János. *Fizikai Szemle,* 1993/5. sz.
Marx György: *A Marslakók érkezése,* Akadémiai Kiadó, 2000.
John G. Kemeny: *Az ember és a számítógép.* Gondolat, Budapest, 1978.
M. S.: Kemény János a BASIC programnyelv kidolgozója. *Prágai Tükör,* 2018/1. sz.
Varga János: 90 évvel ezelőtt született Kemény János, az informatika úttörője. *Valóság,* 2016/8.

KOHNER ADOLF (1866–1937)

Báró szászbereki Kohner Adolf, nagybirtokos, nagyiparos. A Kohner Zsigmond által 1874-ben alapított bankház cégvezetője, az egyik legjelentékenyebb magyar magánbank igazgatója, a magyar tőkésréteg egyik vezető egyénisége. Az Országos Képzőművészeti Társulat elnöke, az 1902-ben megnyílt szolnoki művésztelep egyik alapítója. Világhírű műgyűjtő.

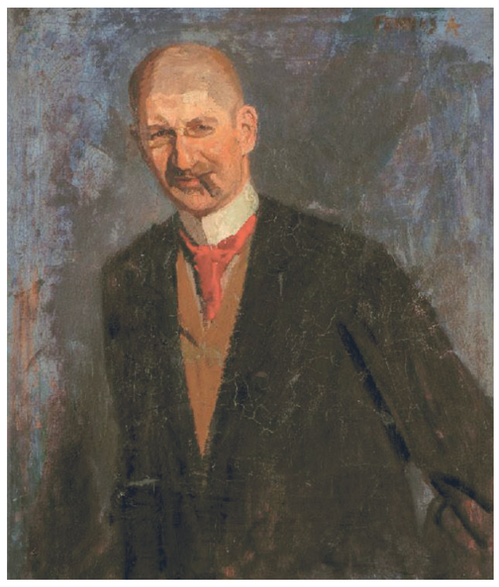

Fényes Adolf festménye Kohner Adolfról

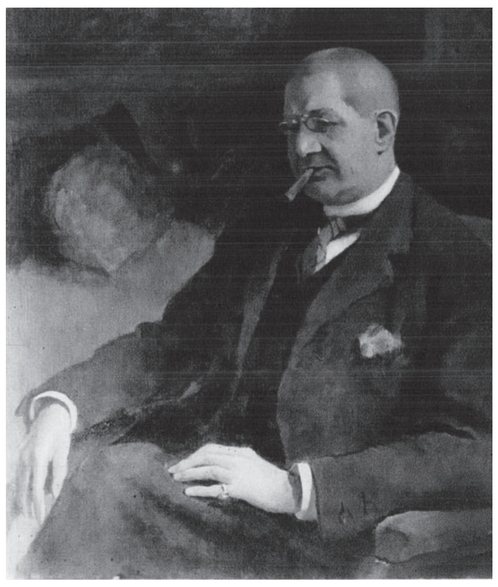

Kohner Ida festménye édesapjáról

1866. április 26-án született a Dohány utca 6. szám alatti házban. Édesapja Kohner Károly (1841–1894) földbirtokos, nagytőkés, a Kohner-gyűjtemény megalapítója, édesanyja Stein Ida (1846–1875). Szászbereken volt családi uradalmi birtokközpont, amelyet öröklés és vásárlás útján szereztek meg.

Budapesten az evangélikus főgimnáziumba járt, majd Berlinben a Humboldt Egyetemen kémiát, fizikát és mezőgazdaságot tanult, 1886-ban doktori fokozatot szerzett kémiából.

1891-ben vette feleségül unokatestvérét, nagybátyja, Kohner Zsigmond lányát, Kohner Helént (1872–?). Első közös lakásuk az Andrássy út 8. szám alatt levő Schossberger-palotában volt, majd 1898-ban megvásárolták a Damjanich utca 20. szám alatti földszintes épületet, és ezt kibővítve és átterve zve építették fel később híressé vált palotájukat. A szecessziós stílusú palotát Kohner Adolf 1899-ben építtette a Kármán Géza (1879–1945) – Ullmann Gyula (1883–1959) építészpáros tervei alapján.

A szászbereki Kohner-kastély

A munkácsi Kohner-kastély

1894 decemberében Kohner Ágoston nagybátyjával megszerezték a legnagyobb földbirtokukat, a Schönborn-Buchheim grófok munkácsi-szentmiklósi uradalmának egyik részét. Kohner Adolf saját maga hozta létre textilipari vállalatait, és 1911-ben megalapította a Hungária Jaquard Szövőgyárat. Kohner Adolf korának legnagyobb vállalatalapítója volt, kortársai között a legtöbb vállalati érdekeltséggel rendelkezett, összesen 34 céget alapított, és 63-nak volt részvényese.

A XX. század elejének legismertebb magyar műgyűjtője és mecénása volt. Édesapjától, Kohner Károlytól örökölte a műgyűjteményét, amelyet továbbfejlesztett, elsősorban az 1900–1914 közötti időszakban, és Magyarország legjelentősebb, több mint félezer darabból álló magángyűjteményét hozta létre és állította ki reprezentatív körülmények között a Damjanich utcai palotájában. Bár maga is itt lakott családjával, a gyűjtemény látogatható volt, és gyakran kölcsönzött kiállítások részére is.

Báró Kohner Adolf műgyűjtői aktivitása egybeesik a francia impresszionizmus térnyerésének éveivel, képgyűjtésének gerincét ezeknek a francia mestereknek és közvetlen elődjeiknek a művei alkotják. A ma is példátlanul értékes és kvalitásos képek (Munkácsy, Szinyei Merse, Mészöly, Ferenczy, Fényes, Rippl-Piónai, Puvis de Chavannes, Courbet, Manet, Fantin-Latour, Daumier, Sisley, Monticelli, Carriére, Corot, Denis, Cézanne, Gauguin, Maillol, Van Gogh, Matisse, Toulouse-Lautrec, Modigliani, Braque, Bonnard) mellett olasz reneszánsz stílusú kis bronszobrok tartoztak a kollekcióhoz.

A Damjanich utcai palota rajza Kohner Adolf ex librisén

A palota zeneterme, ahol Bartók és Puccini is vendég volt, 1914

A sárga zeneszalon a Damjanich utcai Kohner-palotában, Monet, Boudin, Gauguin, Van Gogh, Sisley festményeivel és Telcs Ede Beethoven-büsztjével, 1914

05_kohner_adolf.indd 1 2021. 11. 30. 20:34:47

KOHNER ADOLF (1866–1937)

Kohner Adolf és unokatestvérei 1912. július 2-án kapták meg – családjukra és az utódokra is kiterjesztve – a bárói rangot és a szászbereki nemesi előnevet. Jelmondatuk ez volt: „Bölcsességgel és erővel!”

Báró szászbereki Kohner Adolf fényképe

A Kohner család nemesi címere, rajta a jelmondattal

Kohner Adolfnak és feleségének egy fia és három lánya született. Kohner Károly Emil 24 évesen bevonult katonának, és a keleti fronton vesztette életét. A legismertebb gyermek a legidősebb lány, Ida volt, aki örökölte apja művészi szenvedélyét, sőt a Képzőművészeti Főiskolán tanult, és festőművész lett. 1923-ban Fényes Adolf pesti műtermében ismerte meg Farkas István festőművészt, akihez feleségül ment. Egy gyermekük született, majd a házaspár elvált. Farkas István és Kohner Ida a holokauszt áldozatai lettek. Kohner második lánya, Lujza (Lola) báró Dirsztay Gedeon igazgató felesége lett, aki apósa 11 cégében tevékenykedett. Kohner Adolf legkisebb lánya Katalin (Kató) volt, aki Lukács Antal bankigazgatóhoz ment feleségül.

Az 1930-as években Kohner Adolf sokat betegeskedett, és egyre kevésbé tudott vállalati érdekeltségeivel foglalkozni. A hanyatlásnak a gazdasági világválság is oka volt, ehhez társult a korszak legnagyobb politikai korrupciós botránya, amely Dréhr Imre bankár és politikus nevéhez volt köthető, s ebbe a politikai élet több neves képviselője, maga Kohner Adolf is belekeveredett. 1933 elején kényszerült banküzletének teljes felszámolására. A hitelezőkkel kényszeregyezséget kötött, melynek értelmében rendelkezésre kellett bocsátania a cég minden vagyonát, és a család magánvagyonát is, köztük a Kohner-gyűjteményt. A Kohner Adolf és fiai cég – és ezzel együtt a műgyűjtemény – sorsa gyakorlatilag már a harmincas évek elején megpecsételődött. Tartozásainak rendezése elkerülhetetlenné tette Damjanich utcai palotájának és műgyűjteményének elárverezését is.

Az Ernst Múzeum háromnapos aukciója, a gyűjtemény árverezése hatalmas érdeklődés mellett zajlott le 1934 februárjának legvégén. Ma már elmondható, hogy ez volt a 20. század legjelentősebb magyarországi árverése. Jellegzetes közép-európai paradoxon, hogy az árverés szakértője, az árverési katalógus összeállítója az a művészettörténész (Pogány Kálmán) volt, aki 15 évvel korábban – a Tanácsköztársaság idején – lefoglalta és köztulajdonba vette a teljes gyűjteményt. Kohner megbízása alapján Pogány készítette az árveréshez szükséges, rendkívül pontos, mintaszerűen vezetett nyilvántartást. A Damjanich utcai palotát egy ideig egyben akarták értékesíteni, de nem akadt rá vevő, így 1936-ban lebontották, és fényűző berendezését darabonként adták el.

AZ ERNST-MÚZEUM
nagy eseménye februárban:
báró KOHNER ADOLF
világhírű műgyűjteményeinek aukciója.
A magyar festőművészet remekei, a francia impresszionista mesterek szebbnél-szebb alkotásai, az olasz reneszánsz kis bronzok válogatott sorozata, modern szobormű vek és egyebek kerülnek kalapács alá.
Kiállítás: február 18–25-ig.
Aukció: február 26-tól.

Az árverési hirdetés

Kohner Adolf vagyona nagy részének elvesztése után betegen és szerényebb körülmények között a Váci utca 42. számú házban élt, és itt halt meg 1937. január 30-án.

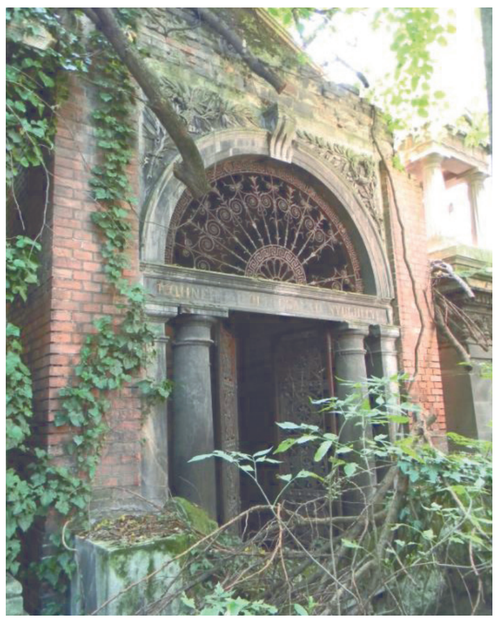

A Kohner család sírboltja a Salgótarjáni úti temetőben

FELHASZNÁLT IRODALOM

Molnos Péter: A Kohner-gyűjtemény. *Artmagazin.hu,* 2013. augusztus 15.
Hlbocsányi Norbert: A Kohner-család vállalkozásai. *Tanulmányok Budapest múltjából,* 2012/37. sz.
Hlbocsányi Norbert: *A pesti zsidó nagykereskedők virágzása és hanyatlása* Megjelent: „Széttépett esztendők 1938–1944”. *A Holokauszt budapesti megéléstörténete tematikus honlap.* Budapest, 2015.
Mrávik László: Budapest műgyűjteményei a két világháború között. *Budapesti Negyed,* 2001. nyár–ősz.
Molnos Péter: *Az évszázad aukciója.* Kieselbach, Budapest, 2013.
Múlt és Jövő, 1919. november 30.
Múlt és Jövő, 1930. április, 140–142. o.
A Társaság, 1925/25. sz.
Színházi Élet, 1936/14. sz.
Pesti napló képes melléklet 1934. február 25.

05_kohner_adolf.indd 2 2021. 11. 30. 20:34:48

PÉTER RÓZSA (1905–1977)

„Péter Rózsa vállalkozott arra, hogy a matematika egész problematikáját elmesélje azoknak, akiknek még csak érzékük sincs a számok tündérvilágához. És ez az eleve reménytelennek látszó feladat sikerült. Íme, a vakok látnak!”

(Hegedűs Géza)

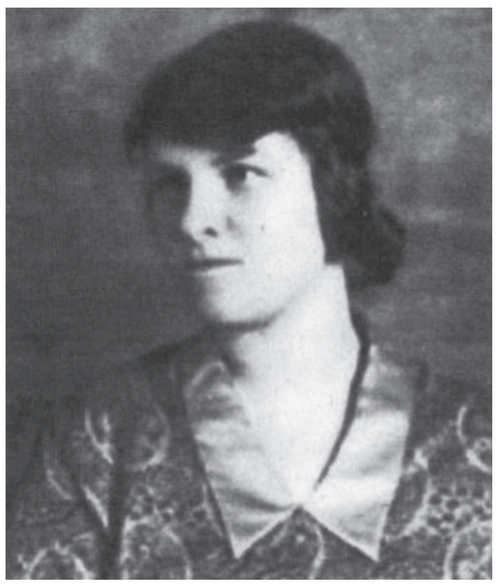

Péter Rózsa egyetemista korában

1905-ben született jómódú budapesti izraelita család gyermekeként. Szülei: Politzer Gusztáv (1868–1946) politikus, jogász. édesanyja Klein Irma (1874–1954), testvérei dr. Politzer Miklós (1904–1944) orvos és Politzer György (1909–1943) tisztviselő.

Édesapjáé volt több Teréz körúti bérház és a belvárosi Szervita tér 5. szám alatti – akkor még kétemeletes – Lajta–Rózsavölgyi bérház (Rózsavölgyi-ház – ma is ott működik a Rózsavölgyi Zeneműbolt).

Az épület 1912-ben

A budapesti Deák téri evangélikus elemi iskolába járt, majd a budapesti Állami Mária Terézia Leánygimnáziumban érettségizett 1922-ben. 1927-ben a Pázmány Péter Tudományegyetemen matematika–fizika szakos középiskolai tanári oklevelet szerzett, majd 1935-ben bölcsészdoktori diplomát is. 1928–1929-ben a Pesti Izraelita Hitközség gimnáziumának óraadó tanára volt, majd miután – származása miatt –nem tudott elhelyezkedni Budapest polgári iskoláiban, ideiglenes tanárként tanított, de a zsidótörvények miatt ez a lehetőség is megszűnt. 1944 novemberétől munkaszolgálatosként egy ruhavarró műhelyben dolgozott, de amikor német kezekbe került a műhely vezetése, megszökött, Budapesten bujkálva élte túl a zsidóüldözést. Testvérei azonban a holokauszt áldozatai lettek, édesapja pedig a deportálása során szerzett betegségében vesztette életét.

A felszabadulás után középiskolában tanított, majd 1947-től 1955-ig a budapesti Pedagógiai Főiskola tanszékvezető tanára lett. Sok ifjú matematikustehetség képzésében, pályára segítésében bábáskodott, szeretett középiskolájának, a nagyhírű Fazekas Mihály Gimnáziumnak sok-sok matematikai diákolimpiai győztesét készítette fel a versenyekre.

Gimnáziumi tanárként

Közben 1951 és 1955 között az ELTE TTK Matematika Tanszékén intézeti tanár, majd egyetemi docens. 1951-ben Kossuth-díjjal tüntették ki, ugyanabban az évben elnyerte a matematikai tudományok doktora címet is. 1955-től 1976-ig (nyugdíjazásáig) az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanszékvezető professzora volt, közben 1970-ben Állami-díjat kapott, és a Magyar Tudományos Akadémia 1973-ban levelező tagjává választotta.

Péter Rózsa pályájának meghatározó alakjai
Évfolyamtársa: Kalmár László, valamint tanára: Fejér Lipót

Péter Rózsa olyan alapvető – nemzetközileg is kiemelkedően jelentős – eredményeket ért el az úgynevezett rekurzív függvények elméletében, amelyekre vezető írások is érdemben hivatkoztak. (A matematikában rekurziónak nevezzük a visszavezetést. Például a számtani sorozat középiskolából ismert definíciója: $a_n = a_{n-1} + d$ is rekurzió, mert az n-edik tagot az $n - 1$-edikre vezeti vissza.) A világon elsőként írt monográfiát e témában, elsők között foglalkozott a rekurzív függvények számítógépre való alkalmazásának lehetőségeivel.

06_peter_rozsa.indd 1
2021. 11. 30. 21:30:03

PÉTER RÓZSA (1905–1977)

Vezető szerepet játszott az alsó- és középfokú matematikaoktatás, illetve a matematikaszakos általános és középiskolai tanárképzés korszerűsítésében, ezzel kapcsolatban számos, nemzetközileg is értékes tankönyvet írt és szerkesztett.

Egyetemi oktatóként

az 1957-es kiadás,
Bibliotheca Kiadó

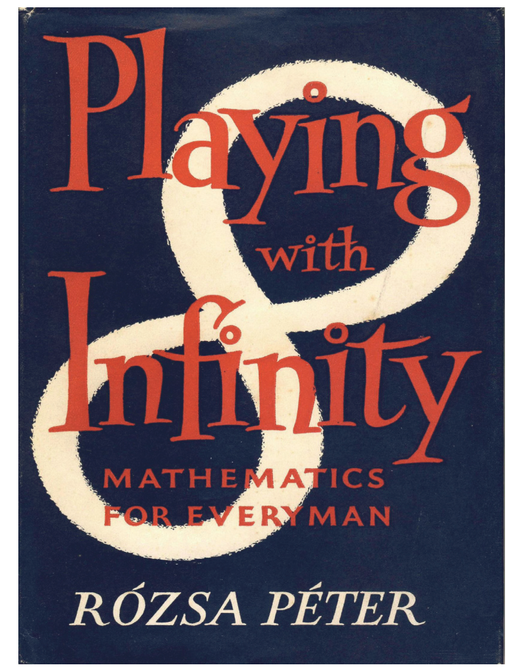

az 1961-es angol nyelvű kiadás
(George Bell and Sons, London)

Külön fejezetet érdemel tudományos népszerűsítő tevékenysége. A 1943-ban írt *Játék a végtelennel* című könyve a magyar ismeretterjesztő művek – több országban is nagy sikert aratott – „klasszikusa". Megjelenése óta eddig számtalanszor adták ki magyarul, és huszonnyolc kiadást ért meg tizenhat idegen nyelven.

A „humán értelmiség" lelkesen üdvözölte a könyvet:

„*Soha el nem képzeltem volna* – áradozott, az áradozásra közismerten szinte képtelen Füst Milán –, *hogy az absztrakciók absztrakciója, hogy éppen a matematika ilyen egész embert képes tükrözni. Micsoda csillagászati messzeségben van ez a könyv mindattól, ami eddig matematikai tankönyv formájában gyötrelmünkre volt!*"

Kardos István *A matematika nagyasszonya* című visszaemlékezésében így írt kivételes személyiségéről 2006-ban, az Ezredvég folyóiratban:

„A magyar tudományos életben aktívan részt vett minden matematikával kapcsolatos vitában, főleg az oktatási módszereket illetően. Sohasem változtatott a reá annyira jellemző külsőségeken. Újító szelleme és – bár meggyőződéses marxista volt – konzervativizmusa sajátos szimbiózisban élt benne. Egyedül, de nem társaság nélkül élte le életét. Nagyon szerette és minden módon támogatta a fiatal matematikusokat, kutatókat és tanárokat egyaránt. Nem szeretett egyedül ebédelni, és ezért mindig ültek vendégek az asztalánál. E sorok írója is tanúsíthatja, hogy páratlan háziasszony volt, csodálatosan főzött. Egyedül, függetlenül, de nem magányosan – ez volt az életelve."

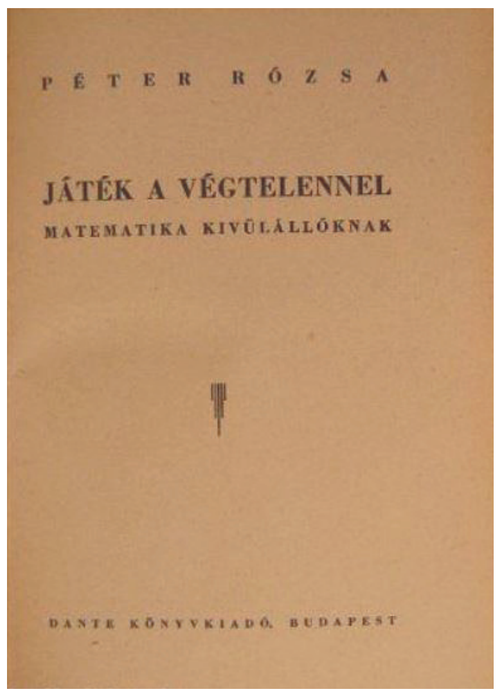

A könyv első kiadása
Dante kiadó, 1944 Budapest

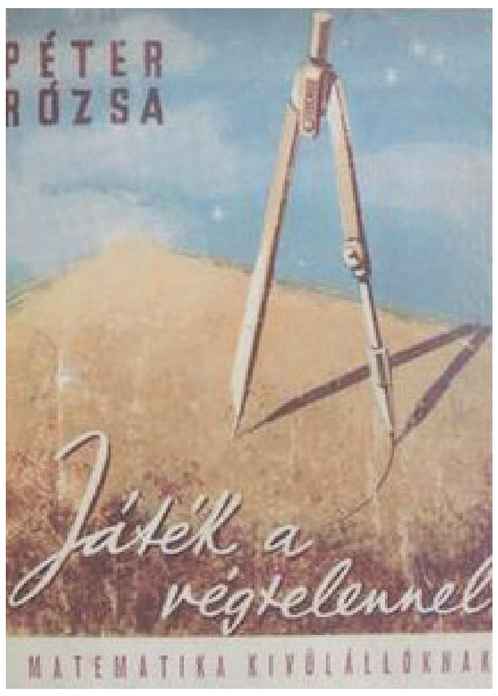

A könyv
egy másik borítója

Pályatársai, kollégái és tanítványai tiszteletétől és szeretetétől övezve, a 72. születésnapján halt meg 1977. február 17-én, Budapesten.

Péter Rózsa a '70-es években

FELHASZNÁLT IRODALOM

Somogyi Tímea: Péter Rózsa, a matematika „nagyasszonya". *Természet Világa,* 2007/ 4. sz.
Reményi Édua: Péter Rózsa: Játék a végtelennel, *BUKSZ* 2005/1. sz.
Péter Rózsa: A gyakorlati hasznosság ellen is vét, aki háttérbe akarja szorítani a tiszta matematikai kutatásokat. *Magyar Tudomány,* 1973/9. sz.
Kardos István: A matematika nagyasszonya: Péter Rózsa (1905–1977). *Ezredvég,* 2006/1. sz.
Péter Rózsa. Megjelent: *Sokszemközt – tudósokkal: Kardos István tévésorozata.* Minerva, 1974.
Füst Milán: Commentaria in rem mathematicae profana – Laikus megjegyzések Péter Rózsa könyvéhez. *Magyarok,* 1946/12. sz.

06_peter_rozsa.indd 2
2021. 11. 30. 21:30:07

ROTSCHILD KLÁRA (1903–1976)

Rotschild Klára 1934-től 1949-ig a Deák téri Rotschild Klára ruhaszalon tulajdonosa, majd 1956-tól a Váci utcában megnyílt állami Különlegességi Női Ruhaszalon vezetője, amely a rendszerváltásig a politikai, a szellemi és a gazdasági elit, valamint a művészvilág tagjainak luxusüzleteként működött. A divat magyar nagyasszonya Kelet-Európa Diorjaként vagy a szocialista blokk Coco Chaneljeként vált híressé.

Rotschild Klára, a divat magyar nagyasszonya

Rotschild Klára és Glücksthal Pál esküvője a Gellért szállóban

Az szocializmus Magyarországának divatkirálynőjeként híressé vált Rotschild Klára pályájához illően a Váci utcában született, Rotschild Ábrahám zsidó szabómester és Spirer Regina szabásznő harmadik lánygyermekeként. A szülők ekkor a Koronaherceg (a mai Petőfi Sándor) utcában vezettek forgalmas női szalont. Klára nővéreivel, Erzsébettel és Rózával, majd később Margit húgával együtt a szabászasztal mellett nőtt fel, s hamarosan egyre több feladatot vállalt a családi üzletben. Az 1920-as években Európa legtöbb országából Párizsba utaztak a kereskedők, az ügynökök és a szalontulajdonosok, hogy megtekintsék a francia divatházak termékeit, és vázlatok vagy eredeti modellek formájában elhozzák saját közönségük számára a francia divat kínálatát. Párizsi útjaira Klára is elkísérte édesapját és mostohaanyját, így kisgyerekkorától fokozatosan kitanulta a divatszakma minden fortélyát. Amikor 1916-ban szülei elváltak, édesanyja a középosztálybelieket várta a Váci utca 69.-ben nyitott ruhaüzletében, míg apja, miután feleségül vette szabónőjét, továbbra is a felső tízezer tagjainak feleségeit, barátnőit célozta meg kínálatával. A fiatal Rotschild Klára pedig, noha mindössze hat osztályt végzett el, és nyelveket sem igen beszélt, ízlésével, rátermettségével kiváló segítőnek bizonyult apja szalonjában.

1930–1931-ben a lapok többsége hosszasan tudósított arról a perről, amely Rotschild Klára és a többszörös milliomos ingatlantulajdonos, Somogyi Pál között zajlott le. Az eset megemlítése egy ilyen sikeres életpálya bemutatásakor esetlegesnek tűnik, a későbbi események fényében azonban már nem az. Rotschild Klára édesapja szalonja nevében lakásán felkereste a hírhedt pesti aranyifjút, hogy S. P. fizessen ki egy színésznő barátnője számára vásárolt ruhaszámlát (egy arra kiállított váltót). Somogyi azonban ahelyett, hogy rendezte volna adósságát, bántalmazta, majd kidobta a lakásból Klárát. A segítségére sietőket pedig revolverrel fenyegette meg. Klára meg is sérült az esetnél, de ennél sokkal jobban összetört lelkileg. Annyira, hogy öngyilkosságot kísérelt meg, nagy adag altatót vett be. Ezután hosszú pszichiátriai kezelés következett, majd miután felépült, kártérítési pert indított Somogyi ellen, amelyet 22 000 pengő értékben meg is nyert.

1931-ben házasságot kötött a jómódú Glücksthal Pállal, aki selymekkel és szövetekkel kereskedett. Az újdonsült férj családneve ismerős lehet, hiszen azonos a Révay utca 16. alatt élő család nevével, de nincsenek arra utaló nyomok, hogy közeli rokonok lettek volna. Mindenesetre hasonló területen tevékenykedtek.

A botrány keltette hírnév, a megítélt magas kártérítési összeg nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy 1934-ben, immár Glücksthal Pálné Rotschild Klára megnyithatta önálló üzletét a Deák Ferenc tér 3. számú ház félemeletén. A kiváló fekvésű belvárosi üzlet, valamint a szülők mellett szerzett tapasztalatok megalapozták a sikeres indulást. Mindez azonban nem lett volna elég ahhoz, hogy a szalon megnyitása után alig egy évvel látványosan felülmúlja édesapja üzletének forgalmát. A sikerhez hozzájárult Klára tehetsége, szervezőkészsége, ruhatervezési fantáziája (noha valószínűleg szabni nem tudott) és remek kapcsolatteremtő képessége is. Ez utóbbi egészen a legfelsőbb politikai körökig segítette.

A zsidótörvények, az üldöztetés fenyegetései – a vevőköre révén szerzett jó kapcsolatainak köszönhetően – részben elkerülték. Több családtagja számára sikerült menlevelet szereznie Raul Wallenbergtől, és üzlete is működhetett a háború alatt. Édesanyja még 1930-ban meghalt, de édesapja, nővérei és férjének második házasságából született lánya, Zsuzsa túlélte a holokausztot. (Más források szerint édesapja is meghalt 1944-ben.) Férjét azonban nem sikerült megmentenie, Glückshtal Pál a munkaszolgálatban halt meg 1944-ben.

Simonovics Ildikó kutatásaiból kiderül, hogy 1941-ben Rotschild Klára úgy kerülte el szalonjának elvesztését, hogy az üzletét hivatalosan átruházta a Magyar Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Párt elnökének, Eckhardt Tibornak a feleségére, Podmaniczky Ilona bárónőre, miközben továbbra is nyitva tarthatott, és a saját neve alatt működtethette a boltot. A korabeli zsargonban árjásításnak nevezett tranzakciót egy évvel később visszavonatta a Királyi Törvényszéken.

Kitűnő üzleti képességeinek, töretlen munkakedvének bizonyítéka, hogy alig néhány héttel Budapest felszabadulása után már megkezdte a bombatalálattól sújtott üzlet felújítását, és 1945 októberében (!) a fővárosba az esedékes választásokra érkező külföldi újságíróknak már meghívókat osztogattak a Rotschild szalon újbóli megnyitására. Az új üzletben – férje előző házasságából született lányával együtt – immár új kollekcióval várta leendő vásárlóit. A következő három évben itt működött a szalon, meglepő sikerrel. Annyira hozzátartozott Budapest életre kelésének történetéhez, eszméléséhez, hogy a világhírű fotográfus, Robert Capa is megörökítette a Rotschild szalon kollekciójának bemutatóját.

07_rotschild_klara.indd 1 2021. 11. 29. 22:24:59

ROTSCHILD KLÁRA (1903–1976)

Robert Capa fotója: a Rotschild-szalon divatbemutatója, 1948

Az államosítást azonban még ez a cég sem kerülhette el. Ezért az 1949-et követő négy évben Rotschild Klára biztosítási ügynökként dolgozott, folyamatosan keresve a visszatérés lehetőségét. Több forrás is megerősíti, tehát nem csupán városi legenda az a történet, hogy sikerült meggyőznie Bognár József belkereskedelmi minisztert arról, hogy az ő tevékenysége és divatüzlete csak emelheti a szocialista kereskedelem fényét. A háború előtt tevékenykedő, régi neves szalonosok közül egyedül Rotschild Klára nyithatta meg újra divatházát (kezdetben még nem az RC márkanéven), amely a rendszerváltásig a politikai, szellemi és gazdasági elit, valamint a művészvilág résztvevőinek luxusüzleteként működött.

A szalon 1970-ben az RC márkajellel és „fénykorában” 1981-ben

1953-ban a Váci utca 17. szám alatt működött a Különlegességi Női Ruhaszalon, amely később néhány házzal odébb költözött, a 12. szám alá. 1961-ben vette fel hivatalosan a bolt a Clara nevet. A Clara szalon portáljáról készült képek sok mindent elárulnak a korról. Az igénytelen, díszítés nélküli megjelenés egyrészt mutatja a korabeli utcaképek szokásos színtelenségét, sivárságát. Ám egyúttal eltakarni is kívánta a kiáltó különbséget, amely a kor átlagos konfekciódivatja és a falak mögött kínált – nyugati színvonalú – ruhaköltemények között húzódott. *„Ruhaköltményei 120–400 dollárért kaphatók”* – írta 1967 decemberében a *Life* magazin Rotschild Kláráról, hozzátéve, hogy akkoriban az átlagfizetés 80 dollár volt, egy átlagos nő pedig 7 dolláros konfekciót hordott. Volt tehát mit eltakarni a képen látható függönyökkel.

Rotschild Klára rendszeresen Párizsban töltött néhány hetet, és tanulmányozta a legújabb divatirányzatokat, ezek alapján tervezte meg a Givenchy-, Dior- és Nina Ricci-modellek magyar változatát, a korabeli divattörténészek szerint nagy fantáziával és szakértelemmel, a modelleket számos új elemmel gazdagítva. Nem véletlenül kapta a magyar Coco Chanel jelzőt, de gyakran a vörös divatkirálynő elnevezést is. Mindkettő találó, hiszen a magyar és a nemzetközi művészvilág képviselői mellett üzletében megfordultak híres külföldi és magyar politikusok feleségei is, de nyitva állt az ajtó a tehetős felső-középosztálybeli civilek előtt is.

Rotschild Klára életpályája különleges a tekintetben is, hogy ezt a kiemelkedő karriert a korszakban egyedi módon, nőként érte el. A háború előtt edződött, amikor erős piaci versenyben kellett helytállni 10–15 hasonló szalon erős versenyében. Az államosítás nem szorította ki, mint vetélytársait, ügyesen alkalmazkodott az új rendszerhez, és hamar visszatalált a pályára. Itt már nem voltak ugyan versenytársai, de a kialakuló rendszertől idegen volt az elitdivat támogatása. Valószínűleg sokat segített, hogy az őt támadó vezetőknek feleségeik is voltak, így lett a szalon több mint 35 éven át a hivatalos politikai elit ruhaszállítója.

Mostanában váltak ismertté – részleteiben is – halálának tragikus körülményei. Egy fogbeültetési operáció után szervezete nem fogadta be az implantátumot, a kilökődés súlyos gyulladással, folyamatos fájdalmakkal járt. Miután ragaszkodott a beültetéshez, egy éven át tartó sikertelen kezelések után minden bizonnyal úgy érezte, így nem folytathatja tovább a munkáját, amely számára az életét jelentette. 1976. november 13-án konyhája hetedik emeleti ablakából ugrott ki a Petőfi tér 3. alatti házának belső udvarára. Ez volt a második öngyilkossági kísérlete. Mindössze 73 éves volt. Ahogy halálának körülményei, úgy még sírköve is életszemléletének lenyomatát tükrözi: a makulátlan összhatást hirdeti. Szinte biztosan az ő akarata szerint sírkövére csupán a halálozásának az évét vésték, a születésének idejét pedig nem…

Rotschild Klára és Glücksthal Pál sírja a Fiumei Úti Sírkertben

Az alapító halála után a Luxus Áruház vállalat, amelyhez az üzlet tartozott, igyekezett olyan utódokat találni, akik méltón tudják folytatni Rotschild Klára életművét. Halálával azonban a szalon a lényegét veszítette el, nélküle már nem jelentette ugyanazt. A ’80-as évektől az országban megjelenő nemzetközi konkurencia és az egyre könnyebbé váló külföldi utazási és vásárlási lehetőségek együtt eredményezték az üzlet 1993-as bezárását, ami egy korszak végét is jelentette a magyar öltözködéskultúrában.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Simonovics Ildikó: *Rotschild Klára – A vörös divatdiktátor.* Jaffa kiadó, Budapest, 2019.
Rotschild Klára: Ez Párizs. *Ez a Divat,* 1957/8. sz.
Valuch Tibor: *A lódentől a miniszoknyáig. A XX. század második felének magyarországi öltözködéstörténete.* Corvina Kiadó–1956-os Intézet, Budapest, 2004.
Budapest ismét a Közép-Európa divatközpontja lesz. *Világosság,* 1945. október 16.
Legát Tibor: A pokol is neki lángolt – Rotschild Klára különös élete. *Magyar Narancs,* 2016. január 16.
Székely Ilona: A magyar divatkirálynő titka, I–II. rész. *168 óra,* 2019 december 30. és 2020. január 9.
Új vezetés a Clara Szalon élén. *Magyar Nemzet,* 1977. január 15.
A Magyar Nemzeti Múzeum: *„Clara – Divatkirálynő a vasfüggöny mögött”* című kiállítása 2019.november16. – 2020. április 30.

SCHEY FÜLÖP (1798–1881)

Osztrák–magyar nemes, nagykereskedő, Kőszeg és a kőszegi szegények legnagyobb mecénása, a kőszegi neogótikus zsinagóga építtetője. Schey Fülöp elsőként kapott magyarországi zsidóként nemesi rangot az Osztrák–Magyar Monarchiában I. Ferenc Józseftől.

Schey Fülöp 62 éves korában

A kőszegi hitközség alapítójának, Schey Moysesnek középső fiaként Lakompakon (ma: Lackenbach, Ausztria) született, más források szerint a közeli Kőszegen. Már tizennyolc éves korában megnősült. Felesége, Lakenbacher Franciska, a nagykanizsai hitközség – lakompaki származású – gazdag elnökének leánya volt, gyermekük nem született. Az életéről szóló korabeli és később született beszámolók, kutatások egyértelműen Kőszeg város egyik legnagyobb jótevőjeként emlékeznek rá, aki alapítványaival, építkezéseivel írta be nevét a város történetébe. Kőszeg városi tanácsának tagjává és a soproni Kereskedelmi és Iparkamara tanácsosává is megválasztották.

A Schey és az Esterházy család kapcsolatai évszázadosnak mondhatók, felmenőik már a 17. században is kereskedtek kőszegi polgárokkal. A Magyarország más vidékein érvényesülő izraelitákhoz hasonlóan ők is mélyről érkeztek, és gyorsan vagyonosodtak, mégis más helyzetben, mert mintegy 50 évvel korábban indulhattak el ezen az úton. Az 1840-es években hozott, némi emancipációra lehetőséget biztosító törvényeknek köszönhetően vehettek részt a kőszegi gazdasági és társadalmi életben is. A Schey család szerepet játszott az 1844-ben alapított Kőszegi Takarékpénztár létrejöttében, ők jegyezték a Takarékpénztár legtöbb részvényét. Schey Fülöp évtizedeken át a Takarékpénztár alelnöke, majd 1870 és 1874 között elnöke volt. Kitűnő eredménnyel, hiszen ebben az időszakban lett 60 százalékos a részvények hozama, továbbá elérte, hogy – osztrák mintára – a Takarékpénztár tiszta nyereségének 30 százalékát jótékony célra fordítsák.

A városban a gazdag Schey család adományai nyitottak teret a zsidó közösség számára. A család két tagja, Schey Ferenc és Sándor gabona-nagykereskedéssel és postaszállítással foglalkozott. A dualizmus korának gazdasági és államigazgatási keretei mindkét vállalkozásnak kedveztek.

Habsburg Carolina Augusta 1857-ben koronás arany érdemkeresztettel tüntette ki Schey Fülöpöt, aki a következő évben, tehát 1858-ban, megkezdte két igen jelentős adománya céljának megvalósítását, nevezetesen a neogótikus zsinagóga és a polgári menedékház építését. Ez utóbbit Albrecht főherceg tábornagyról Albrechtinumnak nevezte el. Az intézménybe bármilyen vallású befogadtak.

A zsinagógia épülete és elhanyagolt belső tere a felújítás megkezdése előtt

Schey Fülöp 1868-ban Erzsébet magyar királyné tiszteletére Elisabethinum néven kisdedóvót létesített, a gyermekek felvételekor szintén nem vették figyelembe vallási felekezetüket. A betegház vagy kórház (későbbi nevén: Erzsébet Szanatórium) alapítása is az ő nevéhez fűződik (az épület ma lakóház Kőszegen).

Az óvoda (Elisabethinum) és a polgári menedékház (Albrechtinum)

08_schey_fulop.indd 1
2021. 11. 30. 21:29:04

SCHEY FÜLÖP (1798–1881)

Sok-sok évtizednyi pusztulás után a zsinagóga szerencsére megmenekült, mert 2020-ban megkezdődött a felújítása, amely 2022 elejére ér véget. A képen a felújított zsinagóga látványterve, illetve a már elkészült homlokzaton az alapító, Schey Fülöp neve látható.

A felújított zsinagóga látványterve

A már elkészült homlokzaton Schey Fülöp neve olvasható

Schey Fülöp volt az első magyar zsidó, „a kedves és hűséges kőszegi nagykereskedő”, akinek I. Ferenc József 1859. május 13-án osztrák nemességet adományozott koromlai előnévvel (a magyar alkotmány ekkor fel volt függesztve).

Schey Fülöp nemesi címere

A kőszegi zsidósággal és ezen belül Schey Fülöp pályájával foglalkozó kutatók megállapítják, hogy az uralkodó figyelme, Kőszeg német légköre, Bécs közelsége, Schey Fülöpnek a császárvároshoz fűződő üzleti kapcsolatai, folyamatos adományozási, patronálási, jószolgálati tevékenysége jól magyarázzák és tükrözik Schey Fülöpnek a bécsi udvar iránti lojálitását, elkötelezettségét. Mindenesetre nem is maradt el az uralkodó még nagyobb elismerése. Ő az első magyar zsidó, aki bárói méltóságra emelkedett.

Schey Fülöp – aki élete végéig megtartotta kőszegi illetőségét – 1881-ben a Bécs melletti Badenben halt meg 83 éves korában. Hatalmas vagyona csaknem 6 millió osztrák–magyar forintot tett ki, ingatlanjai között a Veszprém vármegyei csatkai birtokot, a Nyitra (ma: Nitra, Szlovákia) melletti nagybábi uradalmat, a szintén felvidéki felsőjattó-sopornyai birtokot találjuk. Schey Fülöp nevén voltak még soproni és kőszegi házak, több szőlő és szántóföld.

Báró Schey Fülöp a kialakuló, fejlődő magyar kapitalizmus indulásának tipikus alakja. Egyértelműen császárhű, nagy vagyont gyűjtő kereskedő és pénzember, de egész életében fontosnak tartotta, hogy a megszerzett vagyonból sokat áldozzon városa javára és a rászorulók támogatására. Kőszeg nem is felejtette el nevét. A Millennium idején, 1896 tavaszán a városi közgyűlés a Tyúk utcát, amelyben a volt Schey-ház áll, báró Schey Fülöp utcának nevezte el.

A sors kegyetlen játéka, hogy több mint 60 évvel halála után éppen a róla elnevezett utca lett a kőszegi gettó helyszíne. 1944. május 11-én a város zsidó lakóit kilakoltatták lakásaikból, és – néhány környékbeli falu zsidó családjaival együtt – gettóba zárták a Schey Fülöp utca 8. szám alatti Deutsch Arthur (1878–1944) kereskedő házába és a hozzá tartozó gabonaraktárba. Június 18-án a kőszegi gettó lakóit (összesen 103 férfit, nőt és gyermeket) Szombathelyre szállították, és Auschwitzba való deportálásuk előtt az ottani gettóba zsúfolták be. Mindössze tizenhatan tértek vissza.

A kőszegi zsidók a Schey Fülöp utcán
Kőszegről a szombathelyi gettóba való deportálásukkor
1944. június 18-án
(az utcanév jól látható a kép jobb oldalán)

FELHASZNÁLT IRODALOM

Harsányi László: *A kőszegi zsidók.* Magyar Izraeliták Országos Képviselete, Budapest, 1974.

Söptei Imre: A Schey család Kőszegen, 1794–1883. Megjelent: *A zsidóság Vas megyében a 14–20. században. Előadások Vas megye történetéről,* V. Vas megyei Levéltár, Szombathely, 2010.

Söptei Imre: A Schey és Spitzer családok sorsa, szerepe és hatása a XIX. századi Kőszegen. *Életünk,* 2014/10. sz.

Mátay Mónika: Beszélő házak Kőszegen. Megjelent: Varga László–Lugosi András (szerk.): *URBS Magyar várostörténeti évkönyv XIV.* Budapest, 2020.

WAHRMANN MÓR (1832–1892)

A dualista Magyarország gazdasági és politikai életének kiemelkedő alakja: pénzügyi vállalkozó, sikeres bankár és befektető, gyáros, földbirtokos. Felekezeti vezető, az első zsidó származású liberális országgyűlési képviselő. A képviselőházban ő nyújtotta be Házmán Ferenccel együtt a Pest, Buda és Óbuda egyesítéséről, az egységes Budapest főváros megalakulásáról szóló törvényjavaslatot 1872-ben.

Wahrmann Mór portréja

Wahrmann Mór Wahrmann Israelnek (1755–1826), az önállósult Pesti Izraelita Hitközség első főrabbijának, az első pesti nyilvános zsidó iskola megalapítójának az unokája. Apja Wahrmann Mayer Wolf (1795–1859) textilkereskedő, anyja a tekintélyes galíciai rabbicsaládokkal rokonságban álló Weisz Regina (1813–1857).

A pesti evangélikus gimnázium elvégzése után az egyetem bölcsészkarára iratkozott be. Apja már 1847-ben bevette cégébe az akkor még csak 15 éves fiút, aki 20 évesen, 1852-ben cégvezető, majd 1858-ban társtulajdonos lett. Közben a cég kinőtte a textilkereskedés kereteit. 1859-ben, apja halálával Wahrmann Mór a Pesten és Budán egyaránt bejegyzett „Wahrmann és fia” banküzletnek lett egyedüli tulajdonosa. A 1860-as évek elején Wahrmann már városszerte ismert sikeres üzletember volt.

1861. március 19-én feleségül vette a pesti nagykereskedői családból származó Gold Lujzát (1841–1865). Három gyermekük született: Regina (Renée) (1862–1926), Ernő (1863–1906), Richárd (1865–1912). Felesége fiatalon, harmadik gyermeke születésekor meghalt, Wahrmann Mór nem házasodott újra, gyermekei további nevelésével nevelőnők, házitanítók foglalkoztak, apjuk csak anyagilag támogatta őket.

1863-ban, majd 1868–1869-ben befektetőként részt vett több iparvállalat (Pannónia Gőzmalom, Salgótarjáni Vasfinomító) és bank (például: Angol–Magyar Bank) alapításában. Vagyonát az Osztrák–Magyar Bank 1879-ben másfél millió, 1890-ben négy millió osztrák forintra tartotta.

A Wahrmann család történetében a vallási és a kereskedelmi tevékenység mellett hamarosan megjelent a politikai is. Wahrmann Mór ugyanis jól látta, hogy – a bécsi központosító gazdaságpolitikai törekvések ellenére is – nagy léptekkel halad előre a Bécstől függetlenedő magyarországi nemzeti piac és hitelélet.

Az 1860-as évek elején Wahrmann néhány újságcikket jelentetett meg, szorgalmazva a magyar hitelélet Ausztriától való függetlenítését. A cikkek felkeltették a Deák Ferenc körül csoportosuló, már a kiegyezésre készülődő magyar politikusok figyelmét. Ezek az államférfiak jól tudták, hogy Magyarország alapvető érdeke a kapitalista fejlődésbe való integrálódás, de azzal is tisztában voltak, hogy ez nem lehetséges a túlnyomórészt zsidó kézben levő hazai és bécsi nagytőke, valamint általában a zsidó polgári rétegek megnyerése nélkül.

A kiegyezéskor – az alkotmányos viszonyok helyreállításának szinte másnapján – az 1867. évi XVIII. törvénycikk már kimondta a zsidók (azaz a zsidó felekezethez tartozók) teljes politikai emancipációját. Ebben a folyamatban vett részt egészen haláláig Warhmann Mór, a magyar képviselőház első zsidó vallású tagja, aki Deák Ferenc javaslatára lett a túlnyomórészt zsidók lakta Lipótváros képviselője.

1868-ban Wahrmann Mórt az Országos Izraelita Kongresszus alelnökké választotta, s ő vezette a Kongresszus küldöttségét az uralkodóhoz. 1883-tól – már a tiszaeszlári per után – a pesti kongresszusi (neológ) hitközség elnökeként a zsidókórház egyik adományozója, párthívei szerint a „a kereskedelmi érdekképviselet és a zsidó emancipáció” megtestesítője volt.

Magyarországon az 1840-es évektől kezdve a – polgárosodás, a kapitalista viszonyok fejlődése, a liberalizmus mellett álló – neológ zsidóság képviselői egyre élesebben kerültek szembe a konzervatív ortodox irányzattal. Nem meglepő, hogy az országos politikában is már jelentős szerepekre számítható nagypolgár, Wahrmann a neológ irányzathoz csatlakozott, és 1881-ben Hirschler Ignác utódaként ő lett a pesti neológ (kongresszusi) hitközség elnöke. Hasonlóan nem véletlen, hogy 1872-ben éppen Wahrmann Mór nyújtotta be – Házmán Ferenccel, egy budai kerületet képviselő követtársával együtt – a Pest, Buda és Óbuda egyesítésére vonatkozó javaslatot. Képviselővé választásától 1894-ig nyolc cikluson át Wahrmann a magyar politikai élet egyik legjelentősebb alakja, s mindenekfelett rendkívül gazdag üzletember, tehetséges tőzsdei szakember.

A Képviselőházban közkedvelt személy volt: „szemüvegét és élceit soha nem hagyja otthon” – mondta róla Tisza Kálmán. Alacsony, erősen rövidlátó, csípős nyelvű embernek rajzolta meg Mikszáth is évtizedeken át írott parlamenti karcolatainak egyik legállandóbb alakjaként. Az egyik szellemes riposztja, amely egyúttal magyar elkötelezettségét is jól jellemzi, akkor keletkezett, amikor Istóczy Győző (1842–1915, az antiszemita párt megalapítója) 1878-ban elmondta híres „palesztinai beszédét”, amelyben azt javasolta, hogy a magyarországi zsidókat telepítsék ki Palesztinába. A korabeli beszámolók szerint a képviselők nem mutattak különösebb lelkesedést, sokan tiltakozásul a beszéd közben kimentek a büfébe, csak Wahrmann Mór figyelt feszülten, amit sokan elég különösnek tartottak, s ezért amikor a lipótvárosi képviselő szólásra jelentkezett, többen visszaszivárogtak az ülésterembe. Ekkor hangzott el híressé vált mondása: *„Semmi kifogásom nincs az ellen, hogy mi, zsidók ősi földünkön államot alakítsunk, de azt már most kijelentem, hogy én itt maradok köztetek – palesztinai követnek.”*

09_wahrmann_mor.indd 1 2021. 11. 30. 21:32:30

WAHRMANN MÓR (1832–1892)

Wahrmann nemcsak parlamenti eszközökkel harcolt Istóczy és pártja ellen, hanem egy alkalommal még párbajozott is. Bár a történészek kutatásai szerint az akkor már tiltott párbaj nem járt valódi életveszéllyel, Wahrmann a párbaj előtti napon végrendeletet írt, amelyben elsősorban lányára hagyta hatalmas vagyonát, mert úgy ítélte meg, hogy fiai életmódjuk miatt nem érdemesek rá. A végrendeletben írt jóslatai beváltak, fiai kitértek, kártyán, lóversenyen és egyéb szerencsejátékokon hamar elvesztették örökségüket, végül mindketten öngyilkosok lettek.

Wahrmann Mór 1892. november 26-án délelőttjét még szokásosan a képviselőházban töltötte, de este az Akadémia utca 3. alatti fényűző lakásán szívrohamot kapott és azonnal meghalt. Síremléke a Kerepesi úti (ma Salgótarján úti) zsidó temetőben található. Halála után a Lipótvárosban utcát neveztek el róla. 1944 végén a nyilas uralom eltávolította az utcatáblát.

A felszabadulás után az utca nem kapta vissza régi nevét: Victor Hugóról nevezték el. Ma mindössze egy köz viseli a nevét az Újlipótvárosban, a Ruttkai Éva park mellett, és 1994 óta egy emléktábla őrzi nevét a Pozsonyi út 53. számú ház falán.

A Warhmann-palota
(tervezte: Freund József és Kauser János, épült 1882–1885 között)
és egyes részletei az Andrássy út 23. alatt

Síremléke (tervezte: Quittner Zsigmond) 1893-ban,
valamint elhagyatottan, kifosztva napjainkban

FELHASZNÁLT IRODALOM

Wahrmann Mór. *Vasárnapi Újság,* 1892. december 4.
Wahrmann Mór. Életrajz. *Névpont.hu.*
Vörös Károly: Wahrmann Mór – egy zsidó politikus a dualizmus korában. *Budapesti Negyed,* 3. évf. 1995/2. sz.
Frank Tibor (szerk.): *Honszeretet és felekezeti hűség.* Libri, Budapest, 2006.
Konrád Miklós: Wahrmann Mór és gyermekei. Adalék a dualizmus kori zsidó nagypolgárság történetéhez. *Történelmi Szemle,* 2012/3. sz.
Kellér Andor: *Mayer Wolf fia.* Magánkiadás, 1941.

WEISS MANFRÉD (1857–1922)

Csepeli Weiss Manfréd báró a századforduló magyar gazdasági életének egyik legnagyobb alakja volt. Korának legazdagabb iparmágnása, a Csepel Műveknek – az ország mindmáig legnagyobb iparvállalatának – a létrehozója, az első világháború legnagyobb magyar hadiszállítója. A felsőház tagja, a Gyáriparosok Országos Szövetségének az alelnöke.

Weiss Manfréd portréja

Weiss Manfréd felmenői Morvaországból vándoroltak be. Apja, Weiss Baruch Adolf már Pesten született 1807-ben, fémáru-kereskedéssel – többek között pipakupakok értékesítésével – foglalkozott. A jómódú óbudai Kánitz családba nősült, amikor 1839 novemberében feleségül vette a nála tíz évvel fiatalabb Kánitz Évát. Legidősebb gyermeke Weiss Berthold (1845–1915), míg a legfiatalabb – hatodik – gyermeke Weiss Manfréd volt. A két testvér együtt teremtette meg a Weiss-birodalom alapjait.

Weiss Manfréd 1873-ban végezte el a kereskedelmi akadémiát, majd négy évre Hamburgba ment, ahol végül egy gyarmatárukkal foglalkozó külkereskedelmi vállalkozás vezetője lett. Apja egyre súlyosbodó betegsége, majd halála miatt hazatért, és cégvezetőként bekapcsolódott bátyja, Berthold üzletébe. Az éppen csak húszéves fiatalember alapjaiban változtatta meg a cég üzletpolitikáját.

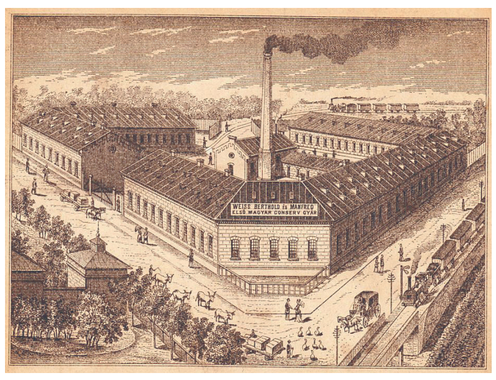

A feliraton: „Weiss Manfréd és Bertold első magyar conserv gyár”

Az eredeti Globus konzerv, amely XX. század nagy részében a legelterjedtebb volt hazánkban

Weiss Manfréd első ipari vállalkozásainál két szempontot tartott szem előtt. Miután Magyarországon az élelmiszeripar – így a malomipar is – hasonlóan progresszív szerepet töltött be, mint a nyugat-európai országokban a textilipar, ezért az alapítandó ipari vállalat profilja kézenfekvőnek látszott. A másik szempontot a monarchia hadseregének igényei jelentették, hiszen a kiegyezéskor kötött gazdasági egyezmény előírta, hogy a közös intézmények olyan arányban kötelesek Magyarországon teljesíteni beszerzéseiket, amilyen arányban az ország hozzájárul a közös költségekhez.

Az első Weiss-konzervgyárat eredetileg a Lövölde téren hozta létre a két Weiss fivér 1882-ben, majd néhány hónap múlva áttelepültek a Soroksári útra. A testvérek a konzervek gyártásánál is mindig a hadsereg igényeiből indultak ki. A gyár a hadsereg részére főleg hús- és kávékonzerveket (a mai Nescafé ősét), kisebb mennyiségben pedig gyümölcs- és zöldségkonzerveket, leveskivonatokat készített. A konzervgyárban elért eredményeken felbuzdulva, kísérleteztek a német hadseregben bevezetett Mauser-típusú tölténytárak gyártásával is. Az 1890-es évek elején a tölténygyártás újabb állomásaként a Weiss fivérek tervbe vették az éles lőszerek gyártását. Végül pusztán ebből a célból létesítették 1892 végén – 1893 elején a csepeli gyártelepet. Így ez is kedvező tőkebefektetésnek indult. Miután az élesre szerelt töltények előállítása sokkal jövedelmezőbb volt, mint a töltényhüvelyek gyártása, és a konzervgyár területét már nem lehetett tovább bővíteni, Weissék új gyártelep létrehozását határozták el. Hosszas megfontolás után választásuk a fővároshoz földrajzilag közel fekvő Csepel-szigetre esett.

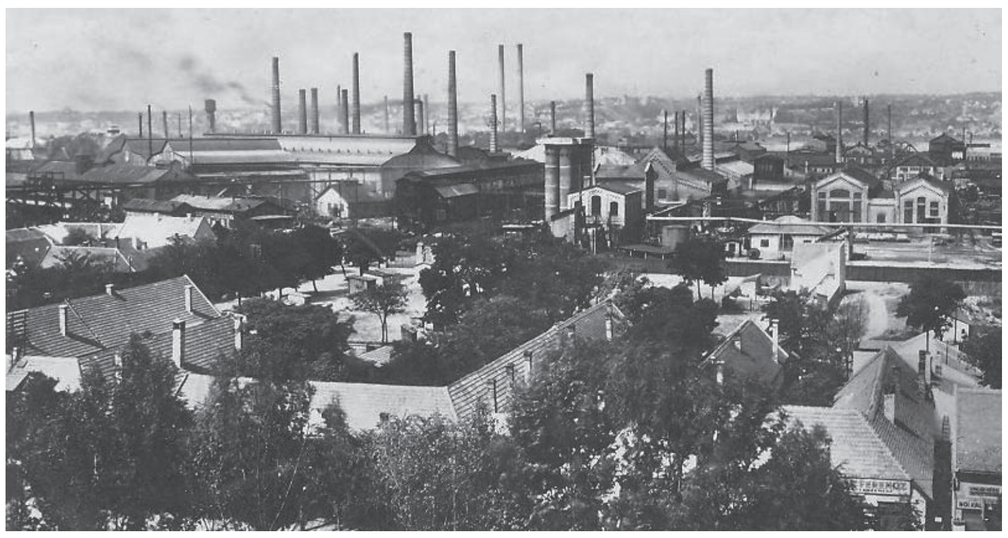

A Weiss Manfréd Művek a századfordulón

Weiss Manfréd 1884-ben lovag Wahl Albert vasúti vezérigazgató (Alföld–Fiumei Vasút) leányát, Wahl Alice-t vette feleségül. Hat gyermekük született: Elsa, Jenő, Mariann, Alfonz, Dasy és Edith. Elsa, Mariann és Dasy házasságaik révén tovább növelték – majd Weiss Manfréd 1922-ben bekövetkezett halála után ők kezelték – a családi vagyont. Így jött létre a Weiss–Chorin–Kornfeld-konglomerátum a két világháború között. A Weiss család lakóhelye az Andrássy út 114. és 116. szám alatti két palota volt.

Weiss Manfréd és Wahl Alice 1880 körül

Első négy gyermekükkel 1893 körül (Elsa, Marianne, Jenő és Alfonz)

10_weiss_manfred.indd 1 2021. 11. 30. 21:39:57

WEISS MANFRÉD (1857–1922)

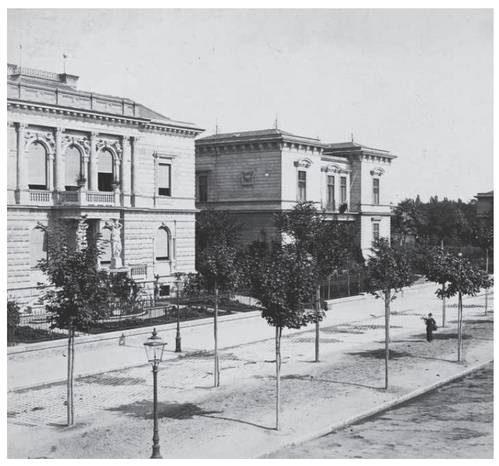

A két Weiss-villa Klösz György felvételén 1886 körül

Az Andrássy út 116. az átalakítás után, 1912-ben

Kitűnő dokumentumfilm (*Az élet ára* – rendezte: Katona Zsuzsa) és regény (Závada Pál: *Hajó a ködben*), valamint számos kutatás foglalkozik azzal a – súlyos morális kérdéseket is felvető – történettel, amely 1944-ben véget vetett mindannak, amit a Weiss család létrehozott Magyarországon. A Weiss fivérek leszármazottjai, örökösei már a német megszállás után – közvetítő révén – lényegében magával Himmlerrel tárgyaltak hatalmas vagyonuk átengedéséről, cserébe az életükért. Azért, hogy nácik szavatolják biztonságos távozásukat Portugáliába, illetve Svájcba, és ezen felül kapjanak még egy precízen kialkudott pénzösszeget is. A menekülés nem mindenkinek sikerült, de a család számos tagja Portugáliába ment, innen aztán szétszóródtak a világban.

A századforduló után a gyár fejlődésében a külföldi megrendelések már egyre nagyobb szerepet játszottak a hazai, illetve monarchiabeli megrendelések mellett. Valószínűleg Adytól származik az a megállapítás, hogy a világon ekkor alig volt olyan fegyveres összecsapás, amelynél legalább az egyik fél ne használt volna Weiss Manfréd vállalata által gyártott lőszert. Ez volt a Weiss Művek fénykora. 1912 májusában hatalmas erőfeszítések után beindult a Csepeli Acélmű, és megkezdődött a nagy kaliberű lövedékek sorozatgyártása is. A világháború előtti években Weiss Manfréd a magyar gazdasági élet egyik legmeghatározóbb tagjává vált saját vállalataitól függetlenül is (a Gyáriparosok Országos Szövetségének az alelnöke, a Kereskedelmi Bank igazgatósági tagja lett).

Bátyja már 1896 végén kivált a cégből, amely így egyéni céggé vált Weiss Manfréd Első Magyar Konzerv- és Ércárugyára néven. Ferenc József 1896-ban Weiss Manfrédnak nemességet adományozott csepeli előnévvel. Bátyja halála után, 1915 végén Weiss Manfréd tagja lett a felsőháznak, majd 1918-ban megkapta a bárói rangot is.

Weiss Manfréd az első világháború előestéjén az Osztrák–Magyar Monarchia legnagyobb konzervgyárosa volt, katonai járművei szinte monopolhelyzetet élveztek, s az acélmű felépítésével sikerült a gyártás teljes vertikumát megvalósítania. A háború első három éve 55 millió korona nyereséget hozott Weissnek, Magyarország legnagyobb adófizetőjének. Vagyona ekkor mintegy 400-500 millió korona lehetett, így ő volt az ország leggazdagabb embere.

Mi lehetett ennek a példa nélkül álló gazdasági sikernek a titka, az eddig felsoroltakon kívül? Erre részben maga Weiss adja meg a választ abban az interjúban, amelyet Bródy Sándornak adott 1918-ban.

„A csepeli gyár számára nem eszköz volt, hanem cél, Bródynak ezt mondja: »A mesterségem ez, és nekem nincs más gondom, hogy azt a lehető legtökéletesebb módon folytassam.« A megszállottság vitte fel a csúcsra, és ez a megszállottság mentette meg attól, hogy szembesüljön a háború okozta halál gondolatával”– írja Varga László.

Ez volt az egyetlen interjúja egész életében, rendkívül zárkózott embernek ismerték, sem visszaemlékezései, sem levelei nem maradtak fenn. Bródy is arról panaszkodik, hogy gyakorlatilag nem tudta szóra bírni Weisst, egyéniségét szerinte csak a célratörés jellemezte. Varga László történész így összegez:

„Lehetetlen a »csepeli csodát« úgy méltatni, hogy abból ne jusson a főszereplőnek, lehetetlen a háborút úgy elítélni, hogy az ne vonatkozzék legnagyobb haszonszerzőjére.”

Amikor a Tanácsköztársaság alatt köztulajdonba vették az üzemet, öngyilkosságot kísérelt meg. Ez a sikertelen öngyilkossági kísérlet utólagos válasz Bródy egy évvel korábbi kérdésére. A gyár nem mestersége volt, hanem az élete. Bár Weiss Manfréd a gyors orvosi beavatkozásnak köszönhetően túlélte a súlyos mérgezést, de élete – ha csak jelképesen is – lezárult. A súlyos beteget családja Bécsbe vitte, ahonnan 1920-ban tért haza. Bár sohasem épült fel teljesen a mérgezésből, de a világháború után mégis volt ereje újjászervezni a termelést. A háborút követő összeomlás Csepelen minden korábbi elképzelést felülmúlt. Hazatérte után Weiss Manfréd még egyszer – most már utoljára – bemutatta kivételes képességeit. Ismét, sőt a korábbinál sokkal drasztikusabban alkalmazta válságstratégiáját. Az ország legkorszerűbben szervezett üzemét egy óriási vegyes üzemmé változtatta. Bármit termelt, amire gépei alkalmasak voltak, beleértve a kis értékű háztartási cikkeket, ekevasat, patkószeget. Az igazi kibontakozást, a gazdasági stabilizációt Weiss már nem érhette meg, 1922 karácsonyán meghalt.

A Weiss család síremléke a Salgótarjáni úti temetőben

FELHASZNÁLT IRODALOM

A lőszerkirály: Weiss Manfréd. *Flódni,* dátum nélkül.
Varga László: Egy finánctőkés karrier. A Weiss-család és Weiss Manfréd. *Történelmi Szemle,* 1983/1. sz.
Varga László: *A csepeli csoda – Weiss Manfréd és vállalata a Monarchiában.* Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2016.
Csepeli Weiss Manfréd. *Egyenlőség,* 1932/11–12. sz.
Csepeli Weiss Manfréd. *Egyenlőség,* 1918/15. sz.
Cseh Viktor: Akinek a tőke és pénz kötelezettséget jelentett – Vázlatok Weiss Manfréd életéből. *Zsido.com,* 2018. július 31.
Báró Weiss Manfréd. *Egyenlőség,* 1922/52. sz.

10_weiss_manfred.indd 2
2021. 11. 30. 21:40:00